

Újpesti

2009. június XVI. évfolyam 2. sz.

Helytörténeli Értesítő

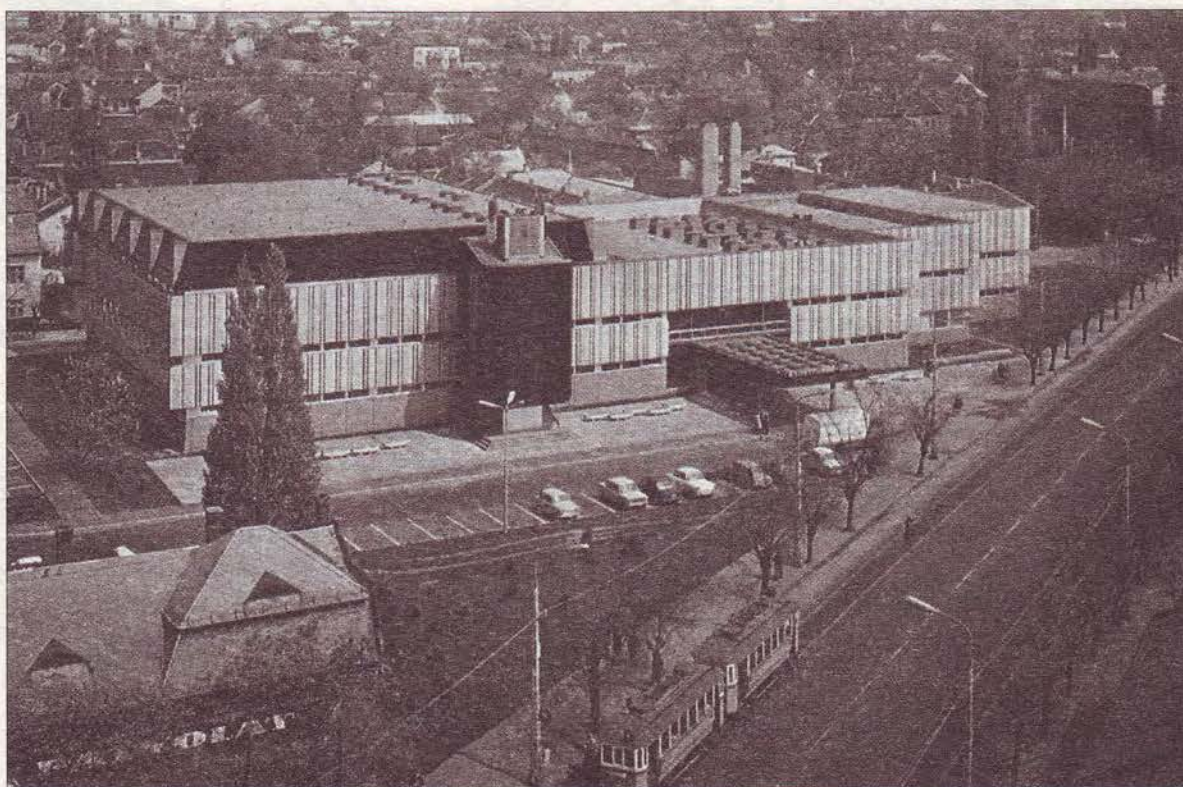

Egy nyári nap délutánján ment el megnézni az uszodát. Utoljára gyerekkorában – reggelente, izgatottan, nagynak, félelmetesnek és zajosnak – látta belülről.

A pénztár előtt várt a sorára (illetve dehogy várt a sorára! ott volt előtte! ráadásul milyen jó kis sor volt! és milyen jól is ment neki!), szóval a lépcső alján állt, előtte emberek, előttük a pénztáros kalickája. De mielőtt gyors tempóban (tempós tempóban) a pénztárosig jutott volna, észrevetette, hogy a lépcső tetején csalogatón-hívogatón ott áll a kabinos. A kabinos, akinél mindig árleszállítás volt, mert ingyen jutott belépőkhöz, és a lenti, a kalickás áránál olcsóbban árult.

Felment a lépcsőn, hogy akciós jegyet vegyen. Ugyanannál a szekrénynél öltözött, mint gyerekkorában. Átvágott a vígasztalan zuhanytermen-zuhanyfolyosón, kilépett-belépett az ajtón, és körbenézett. Úgy látta, hogy odabent, hogy egészen bent, hogy húsz év alatt semmi sem változott. Ugyanazok a falak. Ugyanazok a medencék. Ugyanazok a vizek. Ugyanazok az emberek. Ugyanaz a flóra és fauna. Ugyanaz a flóraszept-illat leng. Lengeti a szél; tör előre.

Lassan tempózott. Andante. Andalgott a medencében, mert rendesen úszni nem: a vízben csak előrejutni tanították meg. Mondom: jól ment a sora. Az uszodában is haladt előre, mint hal a vízben. □ Sipos Balázs

In memoriam Újpesti Gyógyfürdő és Uszoda

„Jelenleg is működik Újpesten egy fürdő, de ezt a rekonstrukció folyamán lebontják majd. Helyette épül az új termálvizes-fürdő, mintegy 150 milliós költséggel. Az Árpád út és Rezi Károly utca találkozásában már áll a fürdőépület.” (Újpest, 1973. november 1.)

„[...] nem tisztálkodási célokat szolgál majd, hiszen az új, korszerű lakásokban rendelkezésre áll mindenütt majd a fürdősoba, gyógyfürdő lesz, 6 kilométer hosszú csövön vezetik ide a Széchenyi-fürdő gyógyvizét.” (Újpest, 1974. március 21.)

„[...] ez év november 7-én kerül sor [az] [...] átadásra [...]. Első ízben 1963-ban készült terv uszoda létesítésére, a beruházás kivitelezése azonban a IV. ötéves terv indításáig várattott magára. [...] A 10-es villamos peronjáról messze is könnyen felismerhető a modern vonalú, korszerűen felszerelt gyógyfürdő és uszoda. [...] Október közepén a belső szerkezet kialakításán dolgoztak az építők és a víz bekötésén. [...] Sav- és fagyálló kerámia végig a falon [...]. Bent gyönyörű kristálymozaikból kirakott festmény alkotja a dekorációt. [...] A fővállalkozó a Fővárosi Fürdőigazgatóság, két tervezővállalat, 23 kivitelező, 5 külkereskedelmi vállalat és 8 hatóság munkáját kell jól koordinálni. Kiemelném a 21-es Állami Építőipari Vállalatot és az Országos Szakipari Vállalatot, a munkák oroszánrészt ők végzik. [...] Nyolcvan férőhelyes lesz a termál gőzfürdő hőléghőkéndicionálóval, elő- és utózuhanókkal, [...] masszázsgyógykezelővel ellátva. Az épület földszintjén kap otthont a büfé, a kölcsönző és a fodrászat. [...] az úszómedence kétszáz férőhelyes. 25x11 méteres az úszótér, a mellette levő 5x12 méteres tanmedence. [...] A fűtés gáztüzelésű kazánokkal történik, a gőzfürdőben páratlanító működik, a szellőzést az egész épületben gépi úton, mesterséges szellőztetéssel oldották meg. A gőzfürdőt a férfiak-nők felváltva 3-3 napon vehetik igénybe, hétfőn, szerdán és pénteken a nők, kedden, csütörtökön, szombaton a férfiak.” (Újpest, 1974. október 24.)

„Az Újpesti Gyógyfürdő és Uszoda alapkövét 1971. szeptember 15-én helyezte el Né-

meth Károly az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára, országgyűlési képviselő [...]. Az uszoda már reggel hat órától várja a dolgozókat, hogy felfrissítse őket gyógyvizével.” (Újpest, 1977. november)

„Az Újpesti uszoda május 1-jétől bevezetett új nyitva tartásával a rendszeresen, napi gyakorisággal úszni járó embertől veszik el a lehetőséget, hogy nemcsak kedvenc időtöltését, hanem egyúttal egészsége megóvása érdekében végzett tevékenységét gyakorolhassa. [...] Szombaton és vasárnap az uszoda, valamint a gyógyfürdő zárva tart. Az intézkedést gazdasági szempontok indokolják.” (Újpest, 2005. május 5.)

„Nekünk, értem ezalatt Palota (régi és új), Újpest, Fót, Dunakeszi lakosait, nincs más fürdők, csak az Újpesti uszoda. A XXI. században, amikor az egészségünkkel kapcsolatban minden a prevencióról szól, heti háromszori sportolás, egészséges életmód hogy lenne kivitelezhető, hogyha a hét napjából kettőt elvesznek tőlünk?” (Újpest, 2005. május 19.)

„[...] a Budapest Gyógyfürdői és Hévízei Zrt. nem képes a fenntartási költségeket a jövőben kigazdálkodni, kénytelen a leromlott állapotú épületet és annak funkcióját megszüntetni. [...] két olimpikon, Güttler Károly és Ágh Norbert vezetett tíz éven át sikerrel itt úszóiskolát, egészen a júniusi bezárásig. [...] A fürdőt tápláló távvezeték mára heti, sőt mondhatni napi rendszerességgel hibásodik meg. A javítások mértéke eleve havi több milliós veszteséget okozott. Az elavult hidraulikai berendezések cseréje több milliós kiadást jelentenének, az energetikai berendezések, a kazánrendszerű vízfűtési szisztéma mind-mind teljesíthetetlennek tűnő beruházásokat igényelnének.” (Újpesti Napló, 2007. augusztus 3.)

„[...] a Budapest Gyógyfürdői és Hévízei Zrt. nem kívánja a jövőben üzemeltetni az Újpesti Gyógyfürdőt. Üzleti tervükben mint értékesítendő ingatlan szerepel. Bár felajánlották, hogy az önkormányzat vásárolja meg, az önkormányzatnak nincsen 683 millió forintja erre a célra.” (Újpesti Napló, 2007. augusztus 17.)

(Összeállította: Krizsán Sándor)

**Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja**

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
HIRMANN LÁSZLÓ
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
KÖRÖS ANIKÓ
KRIZSÁN SÁNDOR
DR. SALLAI JÁNOS
SZÖLLÖSY MARIANNE

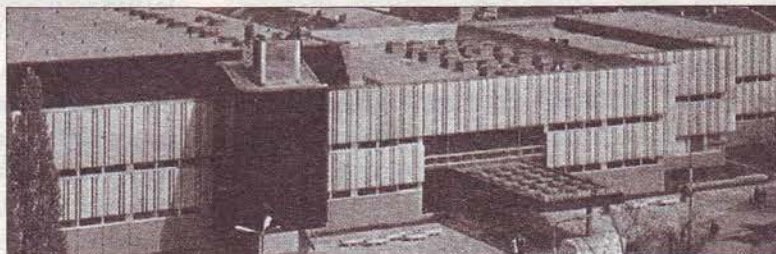
Számunk szerzői:
BARTA FLÓRA *egyetemi hallgató*
GAÁL KÁROLYNÉ *tanár*
GÁBRIEL TIBOR *történész*
HIRMANN LÁSZLÓ *tanár*
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
okleveles építőmérnök
KASSÁK LAJOS *költő, író,*
képzőművész
DR. KRISKA GYÖRGY *egyetemi*
adjunktus (ELTE)
KRIZSÁN SÁNDOR *gyűjteménykezelő*
ROJKÓ ANNAMÁRIA *újságíró,*
szerkesztő
SIMONGÁTI GYÖZŐ *nyugdíjas*
festékipari szakmérnök
SIMONGÁTI RÓZSA *nyugdíjas*
festékipari szakmérnök
SIPOS BALÁZS *történész*
DR. SZERÉNYI ANTALNÉ *tanár*
SZÖLLÖSY MARIANNE *helytörténeti-*
gyűjtemény-vezető

Kiadja:
Újpest Önkormányzata
Lapterv: BANGA FERENC
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
NAGY ÉS TÁRSA
Felelős vezető: SZÜCS ERNŐ

Újpesti

2009. június XVI. évfolyam 2. sz.

Helytörténeti Értesítő

Uszoda (részlet)

1	SIPOS BALÁZS <i>Egy nyári délután</i>
Múltidéző	
2	<i>In memoriam Újpesti Gyógyfürdő és Uszoda</i>
Összeállította KRIZSÁN SÁNDOR
Tanulmány	
4	SIMONGÁTI RÓZSA – SIMONGÁTI GYÖZŐ
<i>Festékgárak Újpesten</i>
Közzemények	
9	DR. SZERÉNYI ANTALNÉ <i>Képek a régi Újpest életéből</i>
12	GÁBRIEL TIBOR <i>Palota–Újpest vasútállomás</i>
<i>1895. évi forgalmáról</i>
15	IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA <i>A Tanoda téri iskolá(k)</i>
<i>és tervezőjük (145 éve született Baumgarten Sándor)</i>
17	ROJKÓ ANNAMÁRIA <i>Epizódok Aschner Lipót életéből,</i>
<i>5. rész: Az Apostol utcai villa</i>
19	GAÁL KÁROLYNÉ <i>Rekviem egy iskoláért</i>
22	BARTA FLÓRA <i>Kassák első publikált verse</i>
22	KASSÁK LAJOS <i>Szegénység</i>
23	DR. KRISKA GYÖRGY <i>Parasztudvar Káposztásmegyeren</i>
Híres újpestiek	
25	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Erkel Gyula</i>
Interjú	
28	SZÖLLÖSY MARIANNE <i>A megpróbáltatások mellett sok</i>
<i>szerencsém volt az életben</i>
32	Helytörténeti hírek

Festékgyárak Újpesten

Újpest, a 19. század végén, a 20. század elején vált igazán jelentős ipari központtá. Ekkor telepedtek meg vagy váltak nagyhírvé itt a faipari és a bőripari üzemek; 1900 körül a Wolfner Bőrgyár már kb. ezer embert foglalkoztatott, ekkor vált az Egyesült Izzó (akkor Egyesült Villamossági Rt.) a monarchia meghatározó, egyetlen lámpagyárává, erre az időre esik a Chinoin alapítása is. De megtalálható volt ekkor már a festékipar is. A 19. század végén települt Újpestre a Kray E. és Tsa. Kencze-, Máz- és Festékgyár, és 1903-ban alapították a Dr. Keleti és Murányi Vegyészeti Gyárat. A 20. század elején működött Újpesten, az Árpád út 54.-ben, (saját házában) Erker András Festékgyára. A gyár egy 1906-os ipari címtárban szerepel, és az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény őrzi egy 1905-ben kelt számláját. Ezen a Platin festék egyedüli készítőjeként reklámozza magát és festékgyártó gépeket is bemutat. Tudunk arról is, hogy a Budapesti Bőripari Vállalat egyik egységeként az Attila utcában működött egy kis üzem, ahol különleges bőrfestékeket készítettek. Nem gyárként, „csak” laborként működött 1959-től a Váci út és Perényi Zsigmond utca sarkán a Szerves Vegyipari Kutatóintézet Központi Kolorisztikai Kutató Laboratóriuma, ahol pigmentek, színezékek stb. festékipari alkalmazhatóságával és színméréssel foglalkoztak. 1978 januárjától beolvasztották a Budalakk Központi

Kutató Laboratóriumába. Az említett cégek közül kettő volt meghatározó.

Kray E. és Társa

Kray Emil Temesvárról került Budapestre. 1880-ban az Akácfa utcában szerény festéküzletet nyitott. Az Almássy téren berendezkedett kencefőzésre. Akácfa utcai üzleti központját rövidesen a Váci út 6. alá helyezte át. 1895-ben már újpesti gyárat is feltüntettek egy számlán. Az első gyár még nem az általunk is ismert dunasori volt, hanem a Csokonai utcában működött. Már a kezdetben, de a későbbiekben is, főként az állami nagy cégeknek gyártottak ipari lakkokat és festékeket. 1909–11-ben felépítették a Váci út 34. alatt az óriási cégközpontot. Az Ágoston Emil műépítész által tervezett szép épület ma is dísz a Lehel térnek, és védettség alatt áll. A ház szuterénjében és földszintjén volt a központi raktár és üzlet, az első emeleten az irodák, feljebb pedig a népes Kray család lakásai voltak. De más bérlők is laktak itt.

1913-ban Kray Emil megvette Károlyi László gróftól a Dunasor 11. alatti telket. Itt szalmiáksó és rézgálic gyártására rendezkedett be. 1917-től fokozatosan alakították ki ezen a telepen is a festékgyártás feltételeit. Nem tudjuk pontosan, hogy a teljes áttelepülés mikor történt meg, de itt is, ott is jó minőségű termékeket gyártottak. Erről tanúskodik a Magyar Királyi Állami Hidak Igazgatóságának bizonyítványa, mely szerint a Margit, a Ferenc József és a Lánchíd Kray festék bevonata a szokásosnál sokkal tovább, 10–11 évig tartott. A két háború közti időszakban, az alapító fiának – megfelelő műszaki és kereskedelmi kiképzés után – az üzletbe történő bevonásával, a fokozatos fejlődés jellemezte a céget. 1928-ban jelentősen bővítették a porfestékek gyártását. Egyébként ipari lakkokat, zománccokat, lenolajkencét, alapozókat gyártottak.

A korábbi olaj és kence alapú festékek mellett a harmincas években a cég kifejlesztette a szintetikus, ún. alkidgyanta kötőanyagú

A Kray Gyár 1943-ban

Trinát zománcot. Ennek korszerűsített utódja a hatvanas években a Budalakk által piacra hozott Trinát zománc, amelyet az utódcég, a Trilak ma is gyárt. Krayerek 1936-ban a 20. század zománcaként reklámozták a terméket, nem is mertek gondolni arra, hogy még a 21. századé is lesz. Ekkortájt vezették be a nitrolakkok gyártását is.

A gyár 1913-ban kb. 700t, 1938-ban 950t festéket termelt. A munkáslétszám 1926-ban 29, 1940-ben 70 volt.

Dr. Keleti és Murányi Vegyészeti Gyár (Rt.)

A céget 1903-ban alapították különböző porfestékek száraz (örlés) vagy nedves (vegyi) úton történő előállítására. Fő termékeik: földfestékek, szépített festékek, nyomdaipari és egyéb vegyi festékek, ólomfehér, párizsikek, króm-oxidzöld stb. Fogkrémet, szájvizet, hintőport is gyártottak akkoriban. Ezen kívül országos híru terméke volt a Lysoform (formaldehid oldat), a 20. század elejének (az első világháborúnak is) elsöprő sikerű fertőtlenítő szere. A 21. század elején már századszázalékos töménységben sem szabad használni, még ipari célú termékekben sem. Ugyanakkor fahulladék forgácsolapból készült bútoraikkal sokkal nagyobb töménységben visszük lakótereinkebe a formaldehidet, amint az kívánatos volna.

A gyár II. világháború előtti sorsáról viszonylag keveset tudunk. Az viszont biztos, hogy már ebben az időben is igen jelentős volt a földfestékek és vegyi festékek gyártása. 1926-ban 150 munkással dolgoztak, de nincs adat a termelt mennyiségre vonatkozóan. Dr. Keleti Kornél vegyész, kereskedő társának, Murányi Ivánnak halála után, 1917-ben a céget Rt.-vé alakítva, újabb jó kereskedő társakkal szövetkezve vezette tovább. A harmincadik jubileumon (1933-ban) – a Magyar Vegyészeti Gyárak Országos Egyesülete elnökeként – kormányfőtanácsossá nevezték ki.

Az államosított gyárak

1948-ban jött az államosítás. Krayer Gyulát és unokaöccseit kisemmizték, és a Krayer gyárat elnevezték Magyar Lakkfestékipari Vállalatnak. A cégközpontot bezárták, az ott és még öt helyen működő mintaboltokat, az Izsák Gyár (Soroksár) 45 boltjával együtt beolvasztották a Háztartási Bolt Vállalatba. 1955-ben

4200t festéket gyártott kb. 150 munkás és kb. 100 alkalmazott. Az államosításnál ide csatolták a Sashalom, Hősök fasora 20. alatti, Dugáncsi Béla tulajdonában álló kis műgyantagyárat is.

A Dr. Keleti és Murányi gyárat 1948-ban államosították. Az elkövetkező években több kisebb gyárat és üzemet csatoltak hozzá. Így a Kurzweil Sándor Festékgyárat (alapítva 1867; 1937-től X. Mázsa u. 7.), az Adler és Ritter Kő- és Krétaipari Gyárat (alapítva 1922; X. Szállás u. 7.), az Ásványörllő és Festékáru Rt.-t (alapítva 1877; XIV. Telepes u. 50.), Gruber János Ásványörllő Cégét (alapítva 1883; XIII. Föveny u. 3.). Az új, összevont gyárat Vegyi és Porfestékipari Vállalatnak (Vepor) nevezték, központja Újpesten, a hajdani Dr. Keleti és Murányi gyárban volt. 1949-ben 225 fő kb. 20 000t anyagot termelt. 1958-ban hozzácsatolták az 1916-ban alapított Viktória Vegyészeti Művek Rt. utódját, a Kelenföldi Vegyészeti Gyárat (XI. Fehérvári út 56.). Az egyesített gyár jelentős mennyiségben gyártott krómsárga, krómnarancs, króm-oxidzöld, cinktetraoxikromát, bauxitvörös, vasoxid tartalmú és egyéb pigmenteket. Ezekről a nevektől is borsózik a háta a mai környezetvédőknek. Tény viszont, hogy 1958-ban 351 ember 23 500t (ebből kb. 16 000t pigment és földfesték) terméket állított elő ezekben az üzemekben. Már ekkor tervek születtek egy új, modern porfestékgyár építésére, a telket is kijelölték Cinkotán, az EVM mellett, azonban ebből nem lett semmi.

A szocialista nagyvállalat kialakítása

A II. világháború előtt és alatt kb. 35–40 kisebb-nagyobb festékgyár dolgozott. Ezeknek egy része a háború alatt tönkrement, más ré-

Dr. Keleti és Murányi Vegyészeti Gyár

szüket az államosítás után beolvasztották a nagyobb gyárakba. Az államosítás után – az újpestieken kívül – még három jelentősebb gyár maradt.

Soroksáron – az Ellinger Béla által 1907-ben alapított és 1922-ben Wagner Vincével részvénytársasággá átalakult Egyesült Lakkgyárak Rt. – 1938-tól az Izsák József Vegyészeti Gyár Rt. üzemeként dolgozott. Az államosításkor még hét kisebb céget olvasztottak bele, és elnevezték Soroksári (1957-től) Budapesti Festékipari Vállalatnak.

Albertfalván 1930 óta működött az LCH Lakkgyár Rt., melybe az államosítás során beolvasztották a főként tintákat és művészfestékeket, ragasztót gyártó korábbi Müller Testvérek Vegyészeti Gyár Rt.-t. Nőve 1958-ig gyakran változott, Albertfalvai Lakkgyár, Albertfalvai Tinta- és Festékgyár, majd Festékipari és Vegyészeti Vállalat volt.

Győrben 1922-ben alapították a Győri Lakkgyár Reichhold és Boecking céget, mely a háború után egy időre szovjet kézbe került, majd visszakapta a magyar állam. 1958-ban Győri Lakk- és Festékgyár néven működött.

Ez az öt cég 1949-ben létrehozta a Lakk- és Festékipari Kutató laboratóriumot a volt Krayer-gyárban.

1959. január 1-vel az öt festékgyár összevonásával megalapították a Lakk- és Festékipari Vállalatot (LFV). Az egész iparágat összefogó szocialista nagyvállalatnak a Magyar

Lakkfestékipari Vállalat lett az I. számú Gyára és központjának székhelye, a II. számú Gyára pedig a Vegyi- és Porfestékipari Vállalat.

A Lakk- és Festékipari Vállalattól a Budalakk Festék- és Műgyantagyárig

1959-től tehát megszűnt az a látszólagos önállóság, ami a szocialista tervutasításos rendszerben addig megvolt. Az irányító minisztériumi apparátus és a gyár közé még beékelődött a LFV központja. Ez azonban csak a kisebbik problémát jelentette a gyár életében. A nagyobbat viszont az, hogy helyileg be volt szorítva, nem volt lehetőség terjeszkedésre, fejlődésre, környezetszennyező technológiája már ebben az ipari övezetben is zavaróvá vált. Az LFV kebelébe a VEPOR-hoz tartozó korábbi kisebb telepek közül, II/1 telep néven a Szállás utcai, II/2 néven a Mázsza utcai, II/3 néven a Fehérvári úti került be. A II/1-en ún. szépített földfestékeket, a II/2-n vasoxid- és koromtartalmú fekete festékeket állítottak elő. A II/3 telep kakukktójas volt, hiszen ott nem festéket, hanem sókat: alumínium-szulfátot és timsót gyártottak. Az elkövetkező években még folyt a termelés, de az ásványőrleményeket átvette az Országos Érc- és Ásványbányák Vállalat, a földfestékek mennyisége is csökkent, de nőtt a vegyi úton gyártott festékeké. Így összességében a hatvanas években ez a gyár már leszálló ágban volt, termelése a korábbi 15–20 000 tonnáról kb. 7000 tonnára, létszáma 360-ról 1967-re 220-ra esett vissza. A gyár még megérte a névváltozást, 1968-tól a Budalakk Festék- és Műgyantagyár II. számú gyárának hívták.

Mint említettük, az ötvenes évek második felében már meg voltak a tervek egy új budapesti zöldmezős beruházásra, azonban az új porfestékgyár a Tiszamenti Vegyiművek (TVM) szolnoki kombinátjának részeként épült fel 1968-ra. 1969-ben Újpesten a termelést fokozatosan leállították, a gépek egy részét, a dolgozók nagy részét a Budalakk más gyáraiba vitték át. 1970 novemberében a 20 000 m²-es területet átvette az Egyesült Izzó.

Az LFV és a Budalakk I. sz. Gyára

1959-től a magyar festékipar egyetlen nagy cégeként működött. (1961-ben épült fel a Tiszai

A Budalakk logója

Vegyi Kombinát Festékgyára.) Ez természetesen azt is magával hozta, hogy meg kellett szüntetni a párhuzamosságokat, hogy azonos vagy nagyon hasonló termékeket ne kelljen több helyen, elaprózva gyártani. Így itt a levegőn és „kályhában száradó” (beégetős) szintetikus ipari lakkok és zománcok, valamint a lakkipari műgyanták gyártása maradt. Az ötvenes évek közepén kb. 4500t termelés az évtized végére 6000 tonnára nőtt, majd átmenetileg visszaesett, de a hatvanas évek végétől újra elérte ezt a mennyiséget. Időközben a szocialista ipar vidékre telepítése jegyében a Budalakk egy pusztavámi és egy szegedi gyárral is gazdagodott, amelyeket szintén el kellett látni termeléssel.

A Központ létrejöttével a gyáraknak egyedüli feladata a termelés és annak nyilvántartása volt. A Központ intézte az anyagellátást, a fejlesztést (a Központi Kutató Laboratórium segítségével a gyártmányfejlesztést), a Műszaki Főosztály és részlegei segítségével a beruházásokat és a gyártásfejlesztést stb.

1978-ban új műgyanta üzem épült 6000 tonna kapacitással. 1980-ban 3000t műgyanta mellett 10 000t lakkot és festéket állítottak elő. 1988-ban, szinte az utolsó „békeévben” 2400t műgyanta mellett 6100t festéktermelés volt. A hozzátartozó létszámot ez esetben nehéz megállapítani, mert a központi állományt is mindig ide számolták. Általánosságban mondható, hogy a nyolcvanas évek végén a Budalakk összlétszáma is, de a gyárak létszáma is csökkent. Az újpesti festékgyárban 1989. február 1-én súlyos robbanás történt. Egy ún. ezüsfesték keverésénél hidrogéngáz szabadult fel és robbant be. A 800 m²-es régi zománcüzem összeomlott. Két fiatal, családós ember életét követelte ez a baleset.

Hosszas előkészítés után, 1987-ben világbanki hitelből indult be Közép-Európa legkorszerűbb festékgyártó üzemének építése. Az óriási üzem nagyon gyorsan felépült 1990-re, de a világpolitikai és gazdasági körülmények még gyorsabban változtak, és már az elkészülés idejére kihátrált mögüle a felvevőpiac. Az Ikarus, a Hajdúsági Iparművek, a Lehel Hűtőgépgyár és a hasonló cégek már mind érezték, hogy recseg-ropog a szocializmusnak nevezett addigi rendszer, de még senki sem-

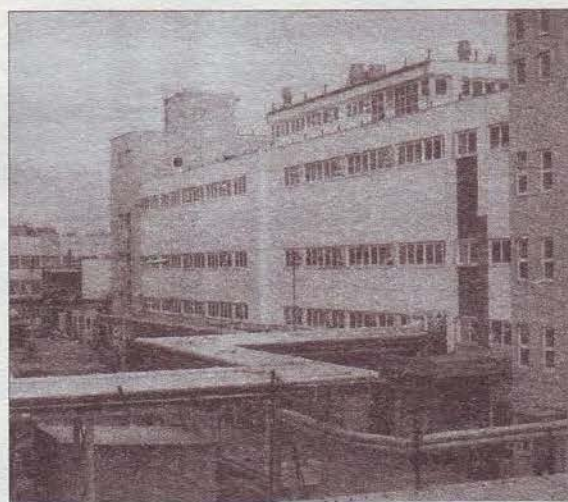
mit nem láthatott előre abból, ami bekövetkezett.

Ez a nagyvállalat is széthullott. Az ún. rendszerváltás idején a Budalakk hat gyára átmeneti időre állami tulajdonú kft.-ké alakult, majd magánosították őket. Az I. Gyárat egy, korábban – még a Budalakk által – főként kereskedelmi céllal alakított kft.-be olvasztották be 1991-ben. Ez volt a Budalakk Kereskedelmi és Festékgyártó Kft. Vezetői a régi vállalat szakemberei voltak, akik volt KGST kapcsolatrendszerük révén Ukrajnában és Fehéroroszországban találtak új piacokat. Az Állami Vagyongyűjtemény a magánosítás során egy Budalakk Konzorcium nevezetű, négy cégből álló vállalkozói csoportnak ítélte oda a gyárat 1995 júniusában. A Budalakkhoz és a festékiparhoz annyi közük volt, hogy 1991-ben már megvásárolták a cég IV. számú, albertfalvai gyárát. Majdnem ugyanez a csoport vásárolta meg később a VI. számú, pusztavámi gyárat is.

A magánosított gyár

Az újpesti festékgyár – hasonlóan tulajdonosi körének többi gyáraihoz – 1995 és 2004 között csak vergődött. Sikertelenek maradtak a tulajdonosok kísérletei a megfelelő magyar és az orosz exportpiacok megszerzésére is. Az sem segített, hogy 2000-ben a céget három részre osztották. Sorsát 90 év után az óriási bontógépek és a buldózerek határozták meg, melyek 2004-ben a földdel tették egyenlővé.

Így múlik el a világ dicsősége.

Az új zománcüzem 1990-ben

Mai festékipari cégek Újpesten

Lassan eljutottunk a mához. Bár a nagy gyárak eltűntek, a háttérben ott van még két kis utód, amelyek a valaha volt nagy anyacég leszármazottainak tekinthetők.

Említettük, hogy 1991 és 1994 közt a Budalakk Kereskedelmi és Festékgyártó Kft.-t a nagy Budalakk korábbi szakemberei üzemeltették. A magánosítás során kikerültek a lehetséges tulajdonosi körből, így Magyar Lakk Kft. néven új céget alapítottak. Központjuk, raktáruk és komoly laboratóriumuk Újpest és Dunakeszi határán, a Székesdűlőben, gyártóbázisuk Somogy megyében van. Fő tevékenységük változatlanul az export, de a hazai piacon is jelen vannak. Munkatársaik közül még ma is sokan az egykori Budalakk Festék- és Műgyantagyár volt dolgozói.

2000-től a három részre szakított Budalakk Kereskedelmi és Festékgyártó Kft. fejlesztéssel, színkeveréssel és kereskedelemmel foglalkozó részlege Budalakk Innova Kft. néven működött tovább. Az anyacég elbontásakor némi felszerelést, árukészletet és szak tudást vittek magukkal az utca túloldalára, a – szintén jobb napokat látott – Újpesti (Mauthner) Bőrgyár, eddig még a bontást elkerült egyik épületébe. Gyártás itt sem folyik, csak kereskedelmi tevékenység.

A Servind Budapest Kft. 1991-ben alakult német-osztrák-magyar vegyes vállalként. A világpiacon már évtizedek óta ismert autólakkokat és a fényezéshez kapcsolódó alkalmazástechnikai segédanyagokat, berendezéseket, egyéb ipari és építőipari festékeket forgalmaznak. Oktatási és alkalmazástechnikai központot működtetnek. A termékek hígítóit jelentős mennyiségben saját maguk gyártják.

A JKM Pronat Kft.-t 1993-ban alakította a Budacolor néhány vezető szakembere. Új, korszerű gyártóüzemet hoztak létre Újpesten vizes és alkoholos mélynyomó és flexo nyomdafestékek előállítására.

Legalább ennyi megmaradt a nagy múltú újpesti festékgyártásból!* □

*A szerzők mindketten a Budalakk előd- és utódcégeinél, ill. azokkal szoros kapcsolatban töltötték el szakmai pályafutásukat. Hálátlanok lennénk, ha ennek a cikknek a végén nem tisztelegnénk korán elhunyt újpesti kollégánk, Fogarasi József emléke előtt, aki a hatvanas–hetvenes években szorgalmasan gyűjtötte össze a Budalakk elődcégeinek dokumentumait, amiket a Magyar Vegyészeti Múzeum gondosan megőrzött. Ugyancsak köszönet illeti Maschek Ottmárt, aki saját és édesapja dokumentumait bocsátotta rendelkezésünkre, és Kovács Józsefet, aki a porfestékgyárral kapcsolatban segített sokat.

A műgyanta- és az új zománcüzem bontása 2004-ben

Képek a régi Újpest életéből

Kevesen tudják, sokan talán el sem hiszik, hogy Újpest a 19. század harmincas éveitől két-három évtizeden át a pesti lakosok kedvelt kirándulómulató helye volt. A Széchenyi által alapított Jelenkor 1839-ben írt arról, hogy a pesti közönség számára milyen kedvező helyzet alakult ki azzal, hogy Károlyi István gróf itt promontori szőlősgazdáknak engedélyt adott szőlőültetésre.

A budafoki Mildenerger Márton nem csak szőlőt telepített, hanem italmérést is nyitott. Ajtaja fölött magyar nyelvű cégtábla „a szende hegyhez” hívogatta a vendégeket. Nemcsak bormérés volt itt, hanem serfőzde is működött, melyet az érdeklődő pesti polgárok gyakran felkerestek, mivel a sör abban az időben még ritkaságszámba ment.

A Jelenkor c. újságból azt is megtudjuk, hogy az 1838-as árvíz tetemesen megrongálta az épületet, de kijavították, sőt kibővítették, tekeasztalt állítottak, és táncterem is nyílt.

Ettől kezdve a település alkalomszerűen nagy ünnepségeket rendez, amelyen a pesti közönség szép számban részt vesz.

Ilyen volt az istvánhegyi kápolna oltárképének felszentelése is, ahol a hazafias érzelmű dunakeszi plébános magyar nyelvű szentbeszédet mondott. A kápolna is vonzotta a látogatókat. „Délutánra Pestről s egyéb szomszéd vidékekről jött mulatók serege annyira szaporult, hogy a sok kocsi alig talált helyet, mindenütt hangászkarok zengtek, s minden terem táncossal, vendéggel volt tele” – olvasható a Jelenkorban.

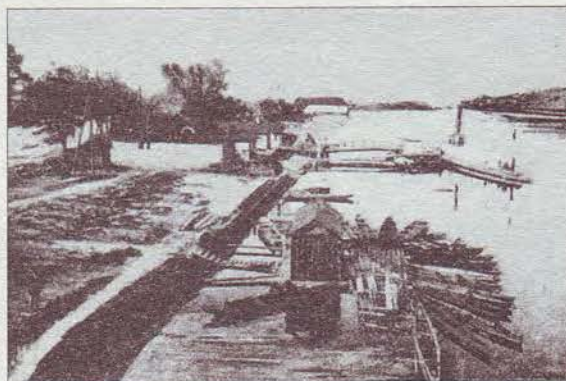
Három évtizeddel az első szőlőparcelálás után megülik az első évfordulót. „Újpest 30 évvel ezelőtt keletkezett virágzó telep, mely most már egy nagyszerű kikötővel, 100 lakóházzal, ezen kívül több jeles gyárral és serházzal bír, július 10-én tartja településének első ünnepét. A gőzösök a fővárosból reggel 8, délután 3 órakor indulnak zeneszóval szálítván a vendégeket az új kikötőbe, hová most

fut be először gőzös utasokkal. Az újpesti vendéglők a legjobb ellátásról gondoskodni fognak, lesz nagyszerű halászat a közönség mulattatására, bemutatkozik az első magyar propeller Medgyasszai hajóskapitány műve, s miután a dalárda a szomszéd szigeten lélekemelő, kedvderítő dalait elénekelte, egy jó lassún s egypár frissen túl vagyunk, 9 órakor kellő rendben megtörtént a visszaindulás szintén gőzösről és zeneszóval [...] Újpest elakta lakodalmát és boldog frigyét a régi Pesttel, igyekezzenek, hogy mielőbb egy testté, lélekké kapcsolódjanak össze.” (Nefelejts, 1859.)

A vonzó erőt minden bizonnyal az is fokozta, hogy a bérbe adó uraságnak, Károlyi Istvánnak a közvetlen közelben volt a lakóhelye. A jómódú pesti polgárok a kies fekvésű helyen építettek maguknak nyári lakot, elegáns villákat. Károlyi is itt ajándékozott telket Vas Gereben írónak.

A regényes fekvésű újpesti szigeten 1863 végén a bérlő vadászattal egybekötött mulatságot rendez, a következő évben csinos vendéglő építését tervezik rajta. (Nefelejts, 1864.) Újpest alapításának évfordulóját 1864-ben május hónapban nagy népünnepélyvel szándékoznak megülni.

A kiegyezés felszabadító légkörében egymást érik az ünnepségek, amelyek rendszerint valamilyen, az egész újpesti közösségre

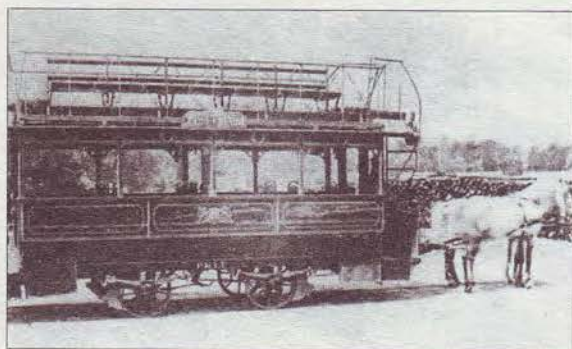
Hajóállomás Újpesten

nézve jelentős eseményhez kapcsolódnak, és Újpest egész lakosságát igyekeznek megmozgatni. Ezek az ünnepek – a pályaudvari indóház avatása vagy a Magyar Gőzhajótársaság hajóinak vízre bocsátása – fontosak a pesti közönségnek is. Ez utóbbi alkalommal az ünnepi lakomán Türkű Imre gyári munkás saját szerzeményű alkalmi versét szavalta. (Hon, 1868.)

Különösen nagyszabású volt a lóvasút megnyitása. A tekintélyes polgárok a Fortuna vendéglőben rendezett bálban mulattak, míg a köznép számára a szigeten rendeztek kivilágítást, tűzijátékot. (Hon, 1868)

A pesti jogászok is rendeztek Újpesten „táncvigalmat”. Ezen a „pesti szép világból” is számosan megjelentek. Újpest gyarapodásának egyik jele, hogy már ilyen díszesebb bálók is így sikerülnek – olvashatjuk a korabeli sajtóban (Hon 1868), s a község tekintélyének elismerését látják benne. A vendéglátó község, a szórakozó vendégek egyaránt úgy érzik, hogy valamiféle társadalmi rangot jelent Újpesten mulatni. Jogászok, írók, egyéb értelmiségiek szinte egymással versengve rendezik zártkörű vigalmaikat, amelyeknek rendezői között mindig ott látjuk a község vezetőit, üzletembereit.

Folynak a szigeten is a tarka multságok, népi ünnepélyek. Ilyenkor Újpest porban úszó utcáin már kora reggel riadót fújnak, katonais népi zenekarok húzzák a talpalávalót, a Bakonyi daltársulat énekelőadásokat tart, fellépnek a Rencz cirkusz bohócai, komikai mutatvány, tűzijáték, taracklövések, versenykúszás, hajósok és molnárok csónakversenye zajlik. 11000 személyt szállít a közúti vaspálya, csak a szigeten 7000 db jegy kel el, és estefelé

Lóvasút az újpesti Duna-parton

az urak is megmártóznak a nép gyermeki jókedvében. Ezrek voltak együtt a különböző társadalmi osztályokból. Láttunk több kitűnőséget is: gr. Andrássy Gyulát nejével, Lónyai Menyhértet, Majláth Györgyöt – írja a Hon.

A korabeli Újpesten elevenen élnek a népszokások is. Az 1934-es Magazin bemutatja, hogyan szüreteltek Újpesten. „Pirkadó hajnalban kokas kukorékolása serkenti munkára a szüretelő gazdát és háza népét. Pár perc alatt talpon van az egész ház apraja nagyja, s míg a gazda jóféle eperpálinkás üveggel kezében fogadja vendégeit, az álmos gyereksereg fázósan, kipirult arccal húzódik meg a nagy széles kocsi sarkán nagyokat ásítva, álmos szemüket dörzsölgetve. A kocsi fenekén ott lapul a szüreti ebédre szánt birge, mellette pedig a hatalmas, borral teli hordó foglal helyet.

Hajnali négy órát kongat az öreg templom nagy harangja, amikor kirobog a szüretelőkkel zsúfolt kocsi az udvarból a szőlőhegy felé. Az országúton és a dülőkön egymást érik a szüretelők szekerei. A szőlőhegyen itt-ott fellobbanó tüzek és füstoszlopok játszadoznak a tűzlő ég homályával, s a parázs felett hosszú nyársra tűzött piruló szalonnát forgatnak a körülállók.

A fölkelő nap arany sugarai már serény munkában találják az egész szőlőhegyet, s amint a meleget szétárasztja, lekerülnek a kabátok, kendők, s a vidám hangulatban felcsendül a nótaszó. A gyermeksereg is megélénkül, egyik kezükben szőlőfürt, a másikban homok. Lányok, aszszonyok beszédes, zajos serege lepi el a fonynyadó levelű, fürtöktől roskadozó vesszejű táblákat. Egyre gyakrabban hallani a fehérszínű kiáltásait a puttonyos után, mert fontos személy ám a puttonyos szüretkor. Ő hordja a termést a gunyhó melletti kádakba. Azonban a nehéz munkának megvan a kellő jutalmazása, mert ahány böngét talál, annyi csókot lothat a vigyázatlan lány ajkáról. Ahány csók elcsattan, annyi sikoltás, annyi piruló, de boldog arc. A szőlőskád megtelt, egy nagy furkóval csomoszli a gazda, hogy még férjen bele, mert kevés az edény. A taposó vígan patlan a kádba, rutinosan táncot járva a szőlővel teli zsákon a fehérszínű pajzán dalára. Ennél hasznosabb táncot el sem lehet képzelni, csak úgy dől a kád száján a mézédess must. Amint megindul a munka, nyomban megjelenik a

gyereksereg bögrékkel, kezükön, arcukon az összes szőlőfajták színe fel van mázolva, ezért erős küzdelmet kell vívniuk az egyre szaporodó méhekkel és darazsakkal. A szabad tűz felett az egyik bográcsban kása pöfög, a másikkban pedig a birkapaprikás illatozik. A nap már magasan jár. A gazda összehívja a vendégeket, összekiabálja a gyerekeket, megkezdődik az ebéd. Csapra ütik a hordót, fogy a (tavalyi) bor, emelkedik a hangulat, előkerül a cigány, a fiatalság táncra perdül, s míg a többiek ismét hozzáfognak a munkához, a ropogós zenére késő estig ropják a táncot egyre fokozódó hévvel.

A munkának és a vidám mulatságnak az est sötétje vet véget, de a hangulat továbbra is megmarad, és a hazatérő kocsik az éjjeli csendet is teleharsogják szűnni nem akaró nótaszóval.”

Egy másik kedves népszokás a farsangtemetés, amelyet német nyelvterületről örökítettek át, és több évtizeden keresztül évről évre lejátszottak. Húshagyó kedden a férfiak zokogtak, és hulló könnyüket füles edénybe folytatták, melyet urnaképp a stráfkocsira ravatalozott Karnevál herceg mellé helyeztek. Kolbászt, főtt tojást is tettek melléje. Aztán szörnyű sírás és a banda gyászzenéje kíséretében megindult a menet a Fő utcán át. De minden kocsmá előtt hűségesen

megállott. Ittak némi halotti áldomást, de megittatták Karnevált is. Rengeteg kacagó ember követte a gyászmenetet, míg a végtisztesség helyére, a Viola utca sarkán álló „Zum blauen Hergott” kocsmához értek. Karnevált levették a kocsiról. A kolbászt, a tojást szétosztották a „gyászolók” között, majd Karnevál herceggel az élükön bevonultak a kocsmába, hogy halotti tort üljenek. Az utolsó nagy áldomásban annyira elmerültek, hogy épp csak a lovak maradtak józanok. A végtisztesség befejeztével a kocsmáros a szertartást végeztetteket, mivel a töménytelen italtól végleg eláztak, stráfkocsira rakatta és hazaszállíttatta. Az okos lovak minden hozzáértő kocsis nélkül továbballagtak. Mivel pedig rendes foglalkozásuk szerint hullaszállító kocsit szoktak vontatni, megesett, hogy a jámbor állatok nem haza, hanem a temetőbe vitték az ittas társaságot.

Ahogy múlnak az évek, a szőlők és gyümölcsösök lassan eltűnnek, és velük tűnnek el azok a népi szokások és mulatságok, amelyek egykor idevonzották a szórakozni vágyó pestieket. Az egyre jobban városiasodó településen a kertek és gyümölcsfák átadták helyüket a rohamosan szaporodó műhelyeknek, gyáraknak. Újpest már a 20. század elején sem volt kirándulóhely többé. □

Vízbordó kocs a lóvasúti végállomásnál

GÁBRIEL TIBOR

Palota–Újpest vasútállomás 1895. évi forgalmáról

Az első magyar gőzüzemű vasútvonalat, a Duna bal parti vasutat építő Magyar Középponti Vasúttársaság az 1846. július 15-én délután 4 órakor kezdődő ünnepélyes megnyitóján a Pest és Vác között egyébként fél napig tartó utat 59 perc alatt tette meg a „Pesth” és „Buda” mozdony húzta nyolc személykocsi. Újpest iparfejlődésére a közeli vasútállomás (Palota) azonban csak az 1870-es évektől gyakorolt jelentősebb hatást.

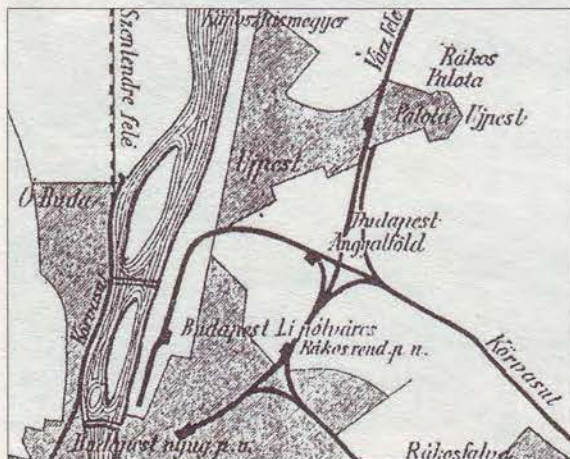
Az újpest-rákospalotai lóvasútnak a Palota vasútállomásra vezető iparvágánya még 1878-ban készült el, a nyersanyagok és áruk olcsó szállításának lehetőségét megteremtve. A jelentősebb vasúti áruforgalmat igénylő gyárak saját iparvágánnyal csatlakoztak a meglévő újpesti sínhálózathoz. Még ugyanebben az évben két iparvágány is elkészült: a Stern Ignác Szeszgyárba – az újpesti Fő (ma: Árpád) úton a Perc (ma: Temesvári) és a mai Aradi utcák között volt – valamint a Pollack és Fiai Gyufagyárba, amely a Petőfi és Diófa (ma: Kassai) utca sarkán állt. A Rákospalotára átmenő lóvasútnak már indulásakor a személyszállítást szolgáló járműparkon felül 23 teherkocsija volt

– 9 brünni és 14 kis szén- és kavicsszállító –, az 1870-es évek végén pedig több kis teherkocsit szereztek még be. Ehhez a vonalhoz csatlakozott az 1882-ben alapított Pamutgyár (ma: Kiss Ernő) utcai Fonógyár iparvágánya is.

A vasútállomás és Újpest egyre szorosabbá vált kapcsolatát jól példázza Újpest nagyközség képviselőtestülete 1881 februárjában hozott határozata, amely a Palota állomás nevét Újpest–Rákospalotára javasolta módosítani. A hivatalok „malmai” azonban akkor is lassan öröltek. Az Újpesti Ellenőr 1894. évi egyik számában tették közzé, hogy Palota állomás nevét a kereskedelmi miniszter Palota–Újpest állomásnévre változtatta.

Palota–Újpest vasútállomás 1895. évi forgalmának elemzése a bőripari, könnyűipari, vegyipari és szeszipari áruk és alapanyagok tekintetében feltárja az újpesti ipari létesítmények vasúti teherszállításának jellegzetes vonásait.

A millennium előtt egy évvel Újpest legjelentősebb bőripari üzeme a Wolfner Gyula és Társa bőrgyára volt. Az itteni 300 alkalmazott (1910-ben már 800 fő) bőrgyártással, gyapjúmosással és hadseregben használt bőrszerelvények készítésével foglalkozott. A gyár teherszállítása Palota–Újpest vasútállomásra lóvasúton történt. A másik nagy újpesti bőrgyárban, a Mauthner Testvérek és Társaiban 110 alkalmazott (1910-ben már 320 fő) bőrgyártással, jobbára talpbőr előállításával foglalkozott. A gyár állati hulladék melléktermékei a szarvak, farkak, szőr és enyvbőr voltak. A két gyár az 1895. évben a nyersbőrt (12 000 mázsa) Bécs, Laube, Trieszt, München, Basel, Friedland, Drezda és más külföldi városokból hozatta. Az 1100 mázsa cser Lubochnáról (ma: L'ubochna [Fenyőháza], Szlovákia), az 1400 mázsa szömörce (cserzésnél használt, főleg Bulgáriából és Romániából ide szállított növényi anyag) és 340 mázsa gubacs Triesztből indult el Újpestre. Ebensee-ből (Felső-Ausztriában a sófőzéséről ma is ismert község) 1300 mázsa

Az észak-budapesti vasútvonalak térképe

szalmiáksó érkezett. Tüzelésre salgótarjáni szenet és a feldolgozott cser héját használták. Mindkét gyárból a kikészített bőrt adták fel a Palota-Újpest vasútállomáson: az évi átlagban 4000 mázsa bőrből 870 mázsa Bécsbe ment, a többi a Magyar Királyságban maradt.

Az újpesti vegyiparnak két nagy vegyi üzeme vette leginkább igénybe a vasúti szállítást 1895-ben. A Schön és Klein Gyufagyár ekkor 100–110 alkalmazottal dolgozva működött. Az alapanyagként használt „fadrótot” Kralovánból (ma: Kral’ovány – Szlovákia) hozatta. A gyufa készárúból 140 mázsát galíciai („gács”), 60 mázsát magyarországi állomásokra szállítottak – tengeri továbbítás céljára Triesztbe 86 mázsa, Fiuméba (ma: Rijeka – Horvátország) 36 mázsa gyufát küldtek.

A hetvenes években alapított Kohn és Fried cég újpesti kocsikenőcsgyárának 30 munkása kocsikenőcsöt, fénymázt (lakkbevonat), bőrkenőcsöt készített és olajat finomított. A vasúton hozatott alapanyaguk tetemes mennyiségű volt: évente feldolgozás céljából 300 mázsa gyantát Fiuméből és Triesztből, 4300 mázsa kékolajat Zagoranyból (feltehetően erdélyi település) és Jaslóból (ma: Jaslovské Bohunice – Szlovákia) hozatták. Az évi 960 mázsa aszfaltot („asphaltolaj”) Mezőtelegről (ma: Tileagd – Románia), a 600 mázsa meszet Mödlingből (Ausztria), a 800 mázsa faládácskát Zlatár-Bisztrícáról (Románia, Erdély) és Hohenelbéről (ma: Vrchlaby – Csehország) szállították vasúton Újpestre. Az elkészült összes kocsikenőcsöt, évi 11 300 mázsát a Magyar Királyság vasútállomásaira küldték el.

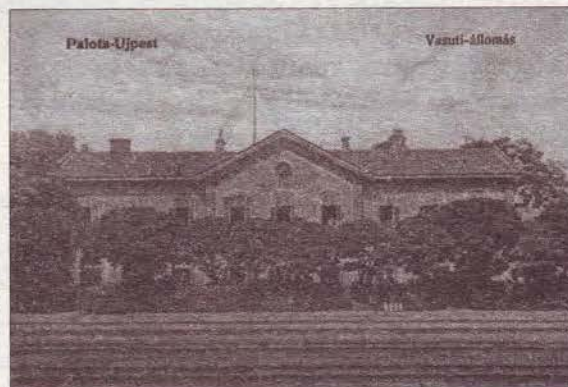
A vasutat nagybani szállításra használta még a Magyar Pamutipar Részvénytársaság nyolcvanas évek elején alapított újpesti fonó- és szövőgyára, amelynek közvetlen vasúti csatlakozása is volt a lóvasúthoz kapcsolódó iparvágánya révén. Újpest község képviselőtestülete 1894 októberében tárgyalta a részvénytársaság kérését, amely a község tulajdonát képező utcán egy lóvasúti iparvágány engedélyezését tartalmazta. Az engedély kiadásának indoklásában a közigazgatási bizottság helyszíni bejárásának tapasztalataira, a vármegyei küldöttség, valamint szakemberei és a község előljáróságának egybehangzó állásfoglalására hivatkozva – az iparvágány lefektetésével közlekedési akadály nem keletkezik – azt 10 aranyko-

rona és a területátengedés ügyében kötendő szerződésben foglaltak elfogadása ellenében hagyták jóvá.

A kilencvenes évek elején háromszáz munkás kezelte a pamutipari gyár 250 szövőszékének 12 000 orsóját. Pamutfonalat és különféle pamutszöveteket gyártottak. Nyersanyagként használt nyers gyapotot 1895-ben vasúton Triesztből (2500 mázsa), Bremerhaféből (1700 mázsa), Antwerpenből (220 mázsa), Brémából (110 mázsa) hozatták. A többi újpesti gyárhoz hasonlóan tüzelésre salgótarjáni szenet használtak. Az elkészült pamutfonalakból 1000 mázsát Bécsbe, 1100 mázsát más osztrák állomásokra, 610 mázsát Budapestre, 400 mázsát Illavára (ma: Ilava – Szlovákia), 160 mázsát Segesvárra (ma: Sighisoara – Románia) és 710 mázsát más különböző magyar királyságbeli állomásokra küldtek.

Az 1895-ben már három évtizede Újpesten működő Egyedi Lajos-féle Szeszgyárban 150 munkás foglalkozott a szesz- és malátagyártással. A gyártási folyamatban tüzelésre salgótarjáni szenet használtak. A Palota-Újpest állomáson 1600 mázsa szeszt adtak fel Budapest, Nyitra (ma: Nitra – Szlovákia) és más hazai állomásokra címezve. Malátájukat, évi 5500 mázsát, a Bécs közeli Stadlau vasútállomáson várta a vevője.

Már a millennium előtt is jelentős volt az újpesti asztalos kisipar. Kisebb-nagyobb műhelyek már a vizsgált évben is (1895) nem csupán a helyi és budapesti megrendeléseknek tettek eleget, de jelentős mennyiségű, 230 mázsa súlyú fényezett fabútort is adtak fel Palota-Újpest vasútállomáson Arad (Románia, Erdély), Szabadka (ma: Subotica – Szerb Köz-

Palota-Újpest vasútállomás 1901-ben

társaság), Szeged, Versecz (Vrsac – Szerb Köztársaság), Gyöngyös, Fehértemplom (Bela Crkava – Szerb Köztársaság) állomásokra.

Jelentős volt 1895-ben a vasútállomáson feladott mezőgazdasági termények mennyisége. Rozsból 608 mázsát magyarországi, 1641 mázsát osztrák állomásokra küldtek. A kis mennyiségű (204 mázsa) tengerit (kukorica) az osztrákok fogadták. Burgonyából már nagyobb mennyiség, 1309 mázsa ment a „sógorokhoz”. Az állomáson feladott 1588 mázsa uborka viszont a monarchián kívüli vasútállomásokra érkezett. A feladott élőáru döntő többsége osztrák területre került: sertésből 547 darab a Magyar Királyságba, 1277 darab osztrák területre, a szarvasmarhákból 45 darab hozzánk, 1579 darab osztrák területre „ment”. A mezőgazdasági termények többsége feltehetően Palotáról származott.

Az újpesti bőrgyártás melléktermékeként megjelenő 274 mázsa szőrnek, valamint 158 mázsa tímár-gyapjúnak a monarchián kívül volt a célállomása. Rendkívül jelentős tételt alkottak a Palota-Újpest állomáson feladott termékek közt az olajgyári termékek – a rákospalotai olajgyár mellett Újpesten 1872-től működött a Bernauer Lajos Növényolajgyár. E két gyár termelési volumenét tekintve országosan az első és második helyet foglalta el. Olajukból 18 376 mázsa a Magyar Királyságba, 683 mázsa az osztrákokhoz került. Olajpogácsájukból 5260 mázsa hozzánk, 18 300 mázsa az osztrákokhoz utazott. 9900 mázsa olajpogácsa a monarchián kívüli célállomásokra érkezett. A feladott tömegárukat összegezve 1895-ben Palota-Újpest vasútállomásról 42 454 mázsa a hazai állomásokra, 31 702 mázsa osztrák területre indult, 11 920 mázsa áru egyéb külföldi vasútállomásokon került kiadásra – az összes feladott áru 86 076 mázsa volt. Ha ebből levonjuk a két olajgyár termékeit és a mezőgazdasági terményeket, akkor is Újpest ipari termékeként a hazai piacra minimálisan 18 210 mázsa, osztrák piacra 9 565 mázsa, egyéb külföldi országokba 432 mázsa árut, azaz összesen 28 207 mázsát szállítottak el. A Duna partján fekvő Újpest vasúti árufeladása azokat a településeket célozhatta meg, amelyek nem a folyam mentén voltak. A vízi úton ugyanis

lényegesen olcsóbb volt akkor a teherszállítás, mint a vasúton, a közutakról már nem is szólva.

A Palota-Újpest állomásra 1895-ben mindent összesítve 445 066 mázsa nyersanyag érkezett. Ennek megbízható elkülönítése – a rákospalotai és újpesti felhasználásra – nem lehetséges, csak a gyárak profilját és a két település 1895. évi népességszámát alapul vevő becslés lenne elkészíthető. Ezek az adatok azonban erősen vitathatóak lennének.

A Magyar Királyság legnagyobb áruforgalmú vasútállomásainak 1895. évi árucsoportonkénti elemzésénél Palota-Újpest állomás forgalma az Újpest nagyközségben gyökeret vert ipari ágazatok áruival és nyersanyagaival előkelő helyet foglalt el az ország vasútállomásainak rangsorában. Bőr és bőrárak szempontjából az öt legtöbb „érkező terméket fogadó állomás” (Pöstyén, Palota-Újpest, Tata-Tóváros, Miskolc, Pozsony) között, a festő és cserzőanyagok fogadása terén az első négy között volt (Palota-Újpest, Brassó, Szombathely, Pécs) az országban. A legtöbb feladott árut fogadó és továbbító állomásokat vizsgálva az ásványolajoknál az első négy között (Mezőtelegd, Szabadka, Nagyvárad, Palota-Újpest), a zsíros olajoknál pedig az első három között (Palota-Újpest, Győr, Mezőtelegd) szerepelt.

A Palota, majd Palota-Újpest nevű vasútállomásnak nem csak az újpesti teherforgalom szempontjából volt jelentős szerepe. Már 1870-ben, a kiegyezés utáni első időben a helyi vasúti forgalom növelése érdekében az Osztrák-Magyar Államvasút Társaság helyi járatokat indított Palota-Újpest állomás és Pest között.

A 20 kilométernél rövidebb távolságú utazásokat tekintve az ország legforgalmasabb pályaudvara a Palota-Újpest állomás volt, 1895-ben 460 ezer fizető utasával – ami napi átlagban 1260 utast jelent. Újpest és Rákospalota közös vasútállomásának személyforgalma a felmérések szerint a Keleti és Nyugati pályaudvar hasonló forgalmát is meghaladta! A vizsgált évben, 1895-ben, Budapest pályaudvaraira érkezők 28 százaléka, 960 ezer utas vonatkozott a főváros és egy másik település között, 20 kilométernél rövidebb távolságból. 48 százaléka Palota-Újpest állomást használta! Ez a nagyarányú helyi vasúti forgalom az állomáson a későbbi években is megmaradt. □

A Tanoda téri iskolá(k) és tervezőjük (145 éve született Baumgarten Sándor)

Az Építő Ipar c. folyóirat 1905 júliusában sorozatot indított, melyben az „újabbi” időben épült állami iskolák terveit szándékozott bemutatni. E sorozatot az újpesti Széna téri (később Ferenc József, majd Április 4., [ma: Tanoda téri]) magyar királyi állami polgári fiú- és elemi leányiskola terveinek bemutatásával kezdte.

A terveket Baumgarten Sándor készítette. A két épület – melyeknek ugyanaz a homlokzati kiképzése és alaprajzilag teljesen szimmetrikusak – főhomlokzatával a tér felé néz. Északról a Tavas, délről a Nyár, keletről a Diófa (ma: Kassai) utca határolja. A térről tekintve a baloldali részben a fiú-, a jobb oldalon a leányiskolát helyezték el.

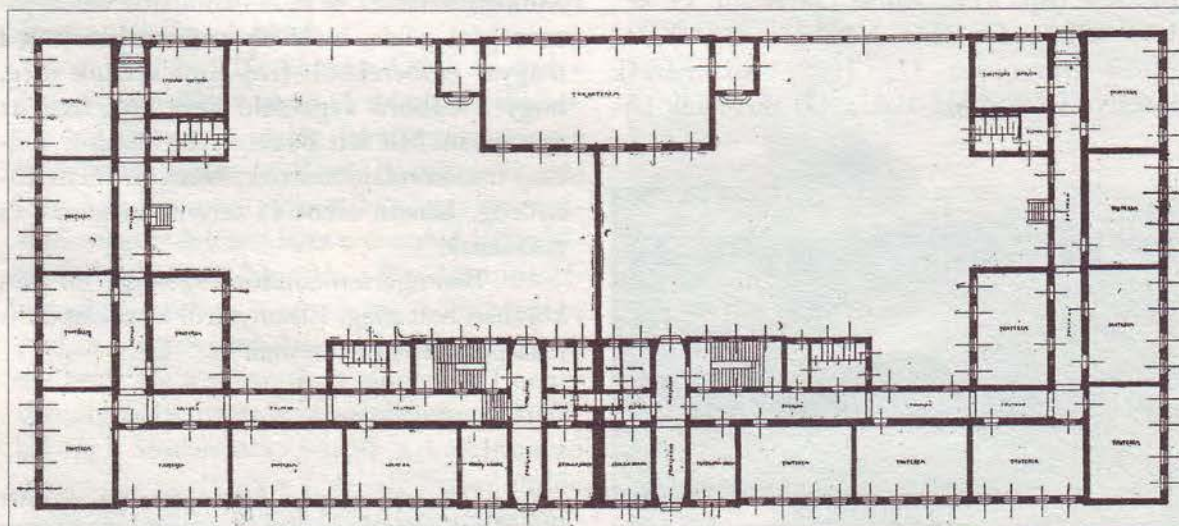
Mindkét főbejárat egyik oldalán a „szolgakás” volt, ahol akkori nevén pedellus vagy iskolaszolga lakott, másik oldalán az igazgatói iroda és a tanári szoba helyezkedett el. A Széna térre 3-3, a Tavas és a Nyár utcára 4-4 tanterem nézett. Volt továbbá mindkét iskolában 1-1 udvari tanterem, a Diófa utcai mellékbejáratok mellett pedig a polgári

iskolában ifjúsági könyvtárat, az elemiben a tanítónők szobáját alakították ki. Az emeletre 1-1 kétkarú lépcsőn lehetett feljutni. Itt helyezkedett el a polgári iskola igazgatójának négy-, az elemi iskola igazgatójának három szobás, összkomfortos lakása. A tantermeken kívül a polgári iskolában még egy nagy alapterületű rajzterem és megfelelő rajzszerző is segítette a tanítást.

A két épület határvonala – egyben szimmetriatengelye – a közös használatú, de külön bejáratú, a Diófa utca felé néző tornacsarnok tengelye volt.

Az iskolák viszonylag kis részét pincézték alá, itt rendezték be a fűkamrákat és a mosókonyhát. „Az épületek homlokzata magyaros stílusban készült; fehérmész habarcsos vakolattal, az ablakkeretek és falsávok vörös géptéglából kirakva. A díszítések majolikából készültek.”

A föld-, kőműves-, kőfaragó-, ács-, cserépfedő-, burkoló-, asztalos-, lakatos-, szobafestő-, mázoló-, kályhás-, vízvezeték-csatorna-, légszusz- és kútmunkákat a Schreiber Gyula és Társa újpesti cég, a belső berendező munkákat

Az újpesti polgári iskola alaprajza

Varga Anselm újpesti cége készítette. A többi munkával budapesti cégeket bízták meg.

A két épület alapjait 1901 tavaszán rakták le, az 1902/03-as tanévet már itt kezdték a polgári iskola tanulói. Az eredetileg egyemeletes épületet 1925-ben bővítették egy szinttel, hogy a leánylíceum növendékeit el tudják helyezni.

*

Ki volt Baumgarten Sándor? Fábián Gáspár építész így ír róla 1928-ban *Építő Ipar – Építő Művészet* c. lapjában: „Ő még a régi vágású építészek közül való volt, tervező és kivitelező egy személyben. Tehát műveinek nagy részét nem csak tervezte, hanem tényleg maga fel is építette.” Társával, Herczegh Zsigmond kultuszminisztériumi főmérnökkel 1888 és 1908 között gyermeknevelési és oktatási intézmények országos hálózatát alakították ki, tervezték meg és építették fel. Egyedi tervek mellett kisdudó- és népiskolai mintaterveket is készítettek. Műveik jegyzékében – melyet Baumgarten maga állított össze – több száz oktatási célú épület (gimnáziumok, tanító- és óvónőképzők, bábaképzők, felső leányiskolák, polgári és elemi iskolák, óvodák) és egyéb épületek (árvaház, betegpavilon) és tizenhét templom szerepel. Épületeik megtalálhatók Pozsonytól Sepsiszentgyörgyig, Kassától Fiuméig a történelmi Magyarországon egész területén.

Legismertebb műveik: Országos Vakok Intézete (Bp. XIV., Ajtósi Dürer sor 39. sz., 1899-1904); Erzsébet Nőiskola (Bp. XIV., Ajtósi Dürer sor 37., 1902); Siketnémák Intézete (Vác, 1901-1903). Ők tervezték Új-

A mai Szent János Apostol Katolikus Általános Iskola épülete 1924-ben

pesten 1902-ben az Attila utcai elemi iskolát, ami 2008 szeptemberéig Bródy Imre Gimnázium épülete volt (mint országos védettségű műemlék) és a Lőrinc utcai elemi iskolát (itt 2006-ig Bay Zoltán Elektronikai, Gépészeti Szakközépiskola és Szakmunkásképző működött).

Baumgarten terveinek jegyzékében szerepel a Lőrinc utcai állami polgári leányiskola (ma: Pécsi Sebestyén Általános és Zene- tagozatos Iskola), a Toldi (ma: Langlet Valdemar) és Baross utca sarkán álló állami elemi iskola (ma: Langlet Valdemar Általános és Felnőttképző Iskola). Még nem tudjuk, ezek az épületek valóban az ő terveik alapján épültek-e fel. Szerepel viszont a jegyzékben még két iskola: egy állami elemi iskola az István tér és Liszt Ferenc utca sarkán és egy a Váci úton. Ezek az épületek azonban nem készültek el.

1899-től Baumgarten Sándor biztosított helyet műtermében Lechner Ödönnek. Itt készültek közös művük, a Magyar Királyi Postatakarékpénztár (Bp. V., Hold u. 4. sz.) tervei.

Milyen ember volt Baumgarten Sándor? Ismét Fábián Gáspárt idézzük: „Baumgarten Sándor okos ember volt. [...] Nem sokat teketóriázó, rendkívül tapasztalt, higgadt és derűs felszólalásai a legnehezebb ügyekben kibontakozást idéztek elő. [...] Szép hátszlovakat tartott. Mikor azután a háború után – melyet kezdettől fogva mint önkéntes huszárcapitány végigharcolt – nem volt keresete, szép négy fekete hátszlovával temetési vállalatot nyitott. Mindenesetre ez is az ő bámulatos üzleti józanságára példa, mely oly nagyon hiányzik a magyar emberekből. [...] Emlékezünk még, hogy a háború vége felé nem volt liszt az országban. Mit tett Baumgarten Sándor? Felcsap malomtulajdonosnak. Nem sír, nem könnyörög, hanem alkot és terem magának és másoknak.”

Baumgarten Sándor 1928-ban, 64 éves korában halt meg. Elhunytáról a szaklapok is csak pár sorban számoltak be.* □

* A cikk szerzője ezúton mond köszönetet Prakfalvi Endrének és Ritoók Pálnak – a Magyar Építészeti Múzeum munkatársainak – segítségükért.

Epizódok Aschner Lipót életéből

5. rész: Az Apostol utcai villa

Aschner Lipótot minden kortársa és egykori munkatársa puritán emberként jellemezte. Együtt ebédelt az Egyesült Izzó dolgozóival, nem politizált, az újságoknak nem nyilatkozott, és nem járt bálókba. Vezérigazgatóként 63 éves koráig az újpesti gyár területén lakott a családjával. E villaszerű épületet csak 1935 körül cserélte fel egy budai ingatlanra.

Az anekdota szerint a rózsadombi házat sem önszántából vásárolta, hanem az apósa hagyta rá a végrendeletében. Aschner hálából azt javasolta, hogy az akkor kiépülő utca neve legyen Apostol utca, hiszen kitől is kapta a házat? Az apóstól...

Bármennyire is frappáns a fenti történet, csak annyi igaz belőle, hogy a család valóban az Apostol utca 13/b szám alatti villába költözött. (A II. kerületi Apostol utca valójában 1887-ben kapta a nevét.)

Az Alpár Ignác tervezte szecessziós épület eredetileg Neuschloss Ödöné volt. A Neuschloss (korábban német helyesírással használt Neuschloss) család az elsők között, a 19. század derekán költözött Vágvecseről Újpestre. Kezdetben faiparral foglalkoztak, majd építési vállalkozók lettek.

1882-ben Neuschloss Ödön és fivére Marcell örökölte a céget. A sokszínű vállalkozás a millennium idején felvirágzott, mert a hadsereg, a vasút, az állami hivatalok és számos jelentős ipari vállalat hatalmas mennyiségű megrendeléssel látta el a család különböző érdeklődéseit. Nevükhöz fűződik a Józsefvárosi pályaudvar, a przemysli, a lebergi, a váci és a nagyváradai laktanya kivitelezése; ők építették föl a tűzvészben elpusztult Eperjes városát, és ők nyerték el a millenniumi kiállítás főbb épületeinek, köztük a Vajdahunyad várának megépítését is. Valószínűleg ez utóbbi munka kapcsán kerültek közelebbi ismeretségbe Alpár Ignác építésszel. Ő tervezte az Apos-

tol utca megosztott telkén fölépült Neuschloss-villákat is.

Neuschloss Ödön 1891-ben vásárolta a telket, amelyet hét évvel később megfeleltetett öccsével. A korabeli fotók alapján a 13/b szám alatti épület jellegzetes eleme a déli homlokaton elhelyezett, négyszögletes alaprajzú, prágai típusú sisakkal koronázott torony volt. Elismerést arattak a gazdag fafaragásokkal ékes teraszok, nyitott és zárt verandák. Bierbauer István az Építő Ipar című szaklap 1906/IX. számában így jellemezte az épületet: „A vilának két bejárása van, az egyik a belépőnek és ruhatárnak szolgáló télikerten át, a másik a lépcsőházon keresztül vezet egy központi csarnokba, mely két emelet magas, s amely körül az összes helyiségek csoportosulnak. A csarnok román fafaragásokban gazdag ó-norvég stílusban készült és az emeleten karzata van. A gazdag famunkák mind amerikai pitch-pine-ből [sárgafenyőből] készültek, a szomszédos lépcsőház magyar motívumokban gazdag architektúrája pedig tömör tölgyfából való.”

A Neuschloss-testvérek néhány hónap különbséggel, 1904-ben hunytak el. Ödön úgy

Neuschloss Ödön Apostol utca 13/b alatti villája 1900 körül

végrendelkezett, hogy az épület árát jótékony-sági célra fordítsák. Az örökösök 1909-ben Politzer Sándor tőzsdetanácsosnak adták el a villát, és a befolyt pénzből hatvanégyes tudó-gyógyintézetet emeltek munkások számára.

Az Apostol utca 13/b számú épületet 1935 körül vásárolta meg Aschner Lipót. Megrendelésére rövidesen jelentős átalakítá-sok kezdődtek a házban. Újabb szobákat alakít-tottak ki, és a társadalmi csoport szokásainak megfelelően központi fűtéssel, központi por-szívóval és étellifttel szerelték fel a villát, ame-lyet csodálatos gyümölcsös vett körül.

A zsidó származású Aschner Lipótot 1944. március 19-én, a Magyarországot meg-szálló németek az elsők között tartóztatták le, majd Mauthausenbe hurcolták. Villáját Adolf Eichmann, a deportálást irányító, később kivégzett alezredes „utalta ki” saját magának. Az épülethez tartozó gyümölcsösben az SS zsidó fiúkat dolgoztatott. Bunkerárkokat ásat-tak velük a kertben. Szemtanúk szerint, ami-kor az egyik kamasz elvett egy gyümölcsöt, Eichmann lecipelte a fiút a pincébe, agyon-verte, majd megkérdezte a többieket, hogy „ki kér még gyümölcsöt?”.

A hírhedt német tiszt több mint fél évig lakott a házban. Eichmann csak közvetlenül a Budapest körüli ostromgyűrű bezárulása előtt, december 23-án utazott el a fővárosból.

Nem sokkal azután, hogy Aschner Lipót 1947 júliusában visszatért Magyarországra, a villát államosították, és falai között tizenkilenc szükséglakást alakítottak ki. Az épület a rend-szerváltásig szinte teljesen lepusztult, és csak nyomaiban lehetett felismerni az egykori sze-cessziós villát. A súlyos sebek ellenére – az 1983-ban készült műemléki vizsgálat eredmé-nye szerint – a csarnok fafaragásai, karzata, a télikert, a könyvtár, a szalon, az ebédlő meny-nyezetének, falburkolatának, illetve parkettjének egyes részei épségben megmaradtak. E halvány jelek is értek annyit, hogy e házban forgassák az Egy erkölcsös éjszaka, a Redl ezredes vagy a Hídember egyes jeleneteit. A felszabdalt épület ma már újra egy kézben van, de töke híján a helységeket nem alakították vissza az eredeti tervek szerint, hanem az üres tereket egyelőre vállalkozások bérlik. A jelenlegi helyzet alapján a műemléki védelem, a helyreállítás, és egy esetleges emléktábla felavatása még sokáig várat magára.

(Folytatjuk...)

Az Apostol utca 13/b alatti villa központi csarnokának részlete 1983-ban

GAÁL KÁROLYNÉ

Rekviem egy iskoláért

Ötvenöt éve, 1954-ben alapították a vas- és villamos ipar utánpótlását nevelő szakiskolát. Az intézmény Kilián György egykori partizán nevét viselte, aki lakatos ifjómunkásként az Egyesült Izzóban dolgozott. A rendszerváltáskor az iskola a kiváló villamosipari feltaláló és kivitelező, Déri Miksa nevét vette fel. Sok remek szakember, művész, sportoló kapott itt indíttatást életpályájához.

2007. április 26-án a Fővárosi Közgyűlés 636. sz. határozatával megszüntette a Déri Miksa Szakközép- és Szakiskola kollégiumát és tanműhelyét. A tanerők részleges elbocsátásával, a diákok áthelyezésével még egy évig működött a Bolyai János Szakközép Iskola 2. számú telephelyeként, majd 2008. augusztus 1-jén végleg felszámolták az intézetet. A megszüntetett Déri Miksa Szakközép- és Szakiskola iskolamúzeumának képeit, filmjeit, újságjait, tablói, emléktárgyait, naplóit az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény vette át megőrzésre.

Az egykori intézménynek otthont adó épület a Főti és Megyeri útra néző ablakkal, félköríves, erkélyes emeleti résszel 1942-ben épült fel. A Dunakeszi Sportrepülők Szállójának szánták, s az épület a vadászpilótaként lezuhant Horthy István kormányzó-helyettes nevét kapta. Az 1943-as háborús vereségek után félbehagyták az építkezést, s csak 1945-ben, az újpesti romokból kibontott téglákkal fejezték be. 1948-tól itt működött a Munkaerő Tartalékok Hivatalának (MTH) tanoncotthona. 1950-ben 40 nevelő felügyelt az 1800 tanulóra.

1951-ben a trombitaszóra ébredő otthonban egy-egy parancsnok felelt a három szinten kialakított hálók rendjéért. A diákok ingyen kapták a téli és a nyári öltönyt. Sztálin szobra állt az iskola tornácán, az előtérben példaképük, Kilián György mellszobra fogadta a belépőt.

A 24-es számú intézet az MTH 1266. számú utasítására augusztus 1-jétől Újpestre költöztette a rákospoltai Bezerédi utcából a

használt néven működő iskolát. Kiverték a kőművesek az első emeleti hálósobák falait, s elkülönítettek 10 tantermet. A tanárok megszeltek. Irodát, raktárt, fürdőt, betegszobát és két nevelői lakást alakítottak ki a földszinten. Évnyitó helyett a Liget és Dohány utcai iskolák bútorait hozták teherautókon. Az 1955-ös rendelet az állami tulajdon ellenőrzését az MTH-ra bízta. A 21 229 Ft értékű ingatlant 163 méteres téglakerítés fogta közre. Az iskola 11 288 m², a tanműhely 8365 m², az otthon 150 m² volt.

A fiatal tanárokkal családi közösséget alkotott a 400 diák. 8 órától 1 óráig tanítás volt, délután a bútorzat javítása. Óvták is a berendezést. Szép népművészeti tárgyakat, terítőket hoztak otthonról, és növényekkel díszítették a környezetet. Három nap iskola, három nap tanműhely, mert akkor még a szombat is munkanap volt. Az igazolványként szolgáló ellenőrzőt és az öltözéket naponta ellenőrizték. Oktató és tanuló a MÁV Szakszervezethez tartozott. A tantervben csak anyag- és szakismeret, szakrajz, matematikai alapműveletek szerepeltek. 15-20 órás rajzot kellett év végére elkészíteni. Egyetlen ábrán több hétig dolgoztak a végzősök. A legszebbek a faliújságra kerültek. Minden tervszerűség

Kilián György Iparitanuló Intézet

nélkül oktatták a gyakorlatot, s nem hangolták össze az elmélettel. Csak a manuális készséget fejlesztették, a folyamatokat nem magyarázták meg. Az előregedett géppark működtetéséhez csak figyelem és igyekezet kellett. Így lettek két év alatt szakmunkások. A vizsga után a MÁV alkalmazta a tűzi- és kazánkovácsot, hegesztőt, esztergályost, járműlakatost, villanyszerelőt. Az üzemi gyakorlatról már ismerték őket az Északi Járműjavítóban (X. ker.), a Láng Gépgyárban (XIII. ker.), a Landlerben és az Izzóban (IV. ker.).

Sokoldalú tudásával, emberiségével kiemelkedett a tanárok közül a húsz éves gyakorlattal rendelkező Rajhona Dezső. Elkérte a kiselejtezett műszereket a villamosipari vállalatoktól, amelyeket gyerekeivel taxival szállított az iskolába. Közösén kijavították és összeszerelték a gépeket. Érdeklődő diákjai tudták is a szakma fortélyait, a mérés módszereit. Változatos óráin hamar kiderült, csak az elmélet megértésével lehet hibátlanul dolgozni.

Kóczián Béla történelemtanárt megbízták a Kilián- emlékek felkutatásával, hivatalos névadó ünnepség szervezésével. A diákok szívesen jártak Kóczián tanár úr önművelő körébe. 1955. február 19-én reggel DISZ zászló lengett a kultúrterem közepén álló Kilián szobor felett. Kétoldalt díszőrség. A fellobogzott kapun belépett a névadó két testvére. A méltatók életére, a Vörös Tungsram című illegális lap szerkesztésére, utolsó repülő útjára és a II. világháborúban lengyelországi eltűnésére emlékeztek.

A Népszava 1956. április 3-i száma ezt írja az iskoláról: „Tiszta, kulturált környezetben kalauzolja végig a riportert Borka József otthonvezető. Az érdeklődőbbek Balzacot, Vernét, Stendhalt, Zolát olvasnak, színházba járnak. 470 diákból 180 otthonos. Bélyegkiállítást rendeztek, bemutatták a mozdonygyártást Stephensontól napjainkig. Ismeretterjesztő előadást hallgattak az űrhajózás lehetőségeiről. A tornateremben Kovács, a Dózsa ökölvívója oktat. Réti igazgató helyettes az MTH bőkezű támogatását dicséri.”

Bővült a könyvtár, rádiós szakkör is alakult. Rajhona Dezső fotósai nemcsak fényképeztek, elő is hívták a felvételeket. Egyik váci

diákja az MTI tudósítója lett. Eszperantó szakkörére a szomszédos településekről is jöttek a diákok. Gyimesi Imre és Ludvány István vándortúrákra vitték a tanítványokat. Az iskolától kapott költőpénzből végigsátorozták a Bükk, a Mátra, a Balaton-felvidék legszebb helyeit. Hat éven át ötven gyerekkel jártak Fonyódra. Sütöttek, főztek a táborban, kirándultak, strandoltak, s az éjszakai lampionos vitorlástúrán végigénekelték a tavat Tihanytól Badacsonyig.

A „Megyer”, majd a „24-es” feliratú trikókban focizó kiliánosokat nagy népszerűség övezte. Csak a „megyeri huligánok” nem voltak kibékülve a fiúkkal. Rendszeresen beléjük kötöttek, kékre-zöldre verték őket. Végül a rendőrség a Váci útig lezárta a környéket, és sípszóra lerohták a verekedőket. Összesen 25 évet sóztak a régen körözött bűnözőkre, s végre béke lett.

Az elsőnek végzett 206 szakmunkás két év után 1956-ban vizsgázott. Többségük remekül helytállt. Mégis felemelték három évre a tanulóidőt. A növekvő létszám miatt két műszakban, reggel 7-től este 7-ig folyt a tanítás. A végzősöknek egy napi iskola után öt napot a cégeknél kellett dolgozniuk.

1956 forradalma magával ragadta az iskolát is. Az itt maradt vidékiek és az újpesztiek élelmet hordtak a lakosoknak. Az intézet megtelt. A termekbe, folyosóra szórt szalmán is aludtak. Szereztek öt teherautónyi hosszú csövű dán puskát, de a Folyamőr Laktanyából hozott magyar töltények nem illettek a fegyverekbe. Kiverték az otthon és a szemben lévő általános iskola falait, s lövészoktatást alakítottak ki a tetőn, harcolni akartak a Váci út felől várható szovjet tankokkal. A gyerekeket hiába győzködte Székely Sándor nevelő, hogy semmi esélyük sincs a beözönlőkkel szemben. Szerencsére, Neogrady László tanár úr, az egykori katonatiszt, a szemben lévő általános iskola igazgatóhelyettese (később Újpest díszpolgára), aki a Megyeri út 48.-ban lakott, katonatiszti szaktudásával elmagyarázta, hogy a légvédelmi ágyúk töltete csak szétspriccel, s nem tesz kárt a tankokban. Az utasításokat hozó motoros katonatiszt pedig nem ígért páncélgránátot, sőt végleg eltűnt. Neki rugaszkodtak a hatalmas ágyúnak, sebtében belökték a Cérnyagár mögé, és sikerült elaladni az

ONCSA telep felé a lelkes, de meggondolatlan gyerekeknek. Az átéltek óriási vitákat váltottak ki az iskolában, s tanároknak sem sikerült a feszült légkört feloldani.

Mindenkit lesújtott a hír, hogy az egyik diák, Vörös Gábor repeszgránáttól halt meg az utcai harcok idején.

1956 végén Keller János lett az igazgató, s a Munkaügyi Minisztérium a főhatóság. Alagsori kazánházzal, mosodával, földszinti tanműhellyel, raktárral, az első emeleti osztálytermek mellett büfével, karbantartó műhellyel, a második emeleti otthonban nappalival és tanulószobával korszerűsödött az intézet.

Az 1961-ben járműlakatosként végzett olimpikon, Alker Imre 1973-ban az Újpest birkózó csapatának edzője lett. Így emlékszik vissza: „Szerettem idejárni, bár Szabó József osztályfőnökünk szigorú rendet tartott. Csengetéskor azonnal sorakoztunk az osztályok előtt, de az órák jó hangulatban teltek. Az iskola körüli szépen gondozott parkban beszélgettünk ki magunkat a szünetekben. A magamfajta mozgékony gyerek legjobban tornázni szeretett, 72 fekvőtámasszal győztem a végzősök versenyén.”

A szakmunkásképzőben többet túlóráztak, mint a középiskolában, s a jobb kereset miatt egyre több egyetemet végzett tanár került a Kiliánba, akik az egyéniség fejlesztésével is törődtek a vasút modellező-, képzőművészeti-, történelmi-, irodalmi- és bélyegszakörökben. A „Kilián” Testnevelési Mozgalmat hirdetett. Az első Kilián-napot 1961. március 11-én Kisházi Ödön munkaügyi miniszter nyitotta meg a kultúrteremben. Az első Ki mit

tud? sok tehetséges gyereket vonzott. Krizsán István nevelőtanár polkát, rezgőst, kanásztáncot előadó lelkes csapata bronzérmet nyert a MOM országos seregszemléjén. Kmetykó János negyvenkét kollégista kórustaggal klasszikusokat, népdalkánonokat, sőt saját szerzeményeit is előadta nagy sikerrel. Kilián-indulót is komponált.

Irányított, kötelező foglalkozásokkal telt a tavaszi szünet, s az üzemek munkára is elkérhették a tanulókat, hogy besegítsenek az 1962-es épület átalakításba. A földszinti és az első emeleti raktár és műhely helyett tizenegy tanterem, öt szertár és két igazgatóhelyettesi szoba jött létre. A második emeleti otthonban, tizenkét szobában 158 diák aludt.

Több diplomát szerzett és több nyelven beszélő mérnök lett Pék Ferenc villanyszerelő, az iskola egykori diákja, aki 1962-ben kezdte meg tanulmányait. Videofilm őrizi visszaemlékezéseit. „Akkoriban jobban figyeltünk egymásra, és a tanárok is miránk, mint manapság. A magasabb erkölcsi követelmények nem zárták ki a jókedvet. Sokat és jól szórakoztunk.” Szombatonként vokálban énekelt, basszusgitáron játszott az iskolazenekarban. A „Kiliánban” szerette meg a sportot, úszik, focizik, teniszezik ma is. Huszonöt ugrásos ejtőernyős, és azt mondja: a tanulást sohase hagyja abba. Az iskolától jó alapot, a Tungramtól tanulási és lakásszerzési lehetőséget kapott. Boldog, hogy a világ 20 sportstadionjának megvilágításán dolgozhatott, s nem sajnálja a munkával töltött éjszakákat se. Gyerekeinek és a mai villanyszerelőknek is azt tanácsolja: legalább két szakma megszerzésével biztosítsák jövőjüket. □

Az 1942-ben épült iskola a Fóti út és a Megyeri út sarkán

Kassák első publikált verse

Kassák Lajos, a magyar avantgárd legnevesebb alakja 1887-ben Érsekújváron született. Apja halála után kimaradt a második gimnáziumból, lakatosinasnak állt, majd szakmát szerezve vasmunkásként helyezkedett el. 1904-ben anyjával – aki mosónőként dolgozott – és két húgával költözött Újpestre. A fiatalember a Jutagyár lakatosműhelyében kapott munkát. Bekapcsolódott a szakszervezeti mozgalomba, majd belépett a Magyar Szociáldemokrata Pártba. Sztrájkszervezés miatt azonban feketelistára került, és elbocsátották.

Kassák részt vett a kulturális egyletek tevékenységében is. (Visszaemlékezése az Egy ember élete című regényében olvasható.) A magyar költészettel autodidaktaként ismerkedett meg. Első publikált verse, a Szegénység, 1908. november 22-én, az Újpest című hetilapban jelent meg. A Negyedi-Szabó Béla és Miklós Móric által

szerkesztett hetilap egy évvel korábban az alábbi programmal indult: „Új lappal fordulunk Újpest közönségéhez. Egészen új lappal. [...] Irányunk a legradikálisabb haladás iránya.”

Kassák és a szegénység jól ismerték egymást, a vers – ha nem is önéletrajzi ihletésű –, de hiteles tükre a századelő tömeges nyomorának. Schöpfung Aladár így írt Istenes Erzsébetről, Kassák édesanyjáról: „Proletár-asszony, nincs meg benne a fölemelkedésnek sem akarata, sem képessége. Küszködő, gonddal és nélkülözéssel teljes sorsát mint adottságot viseli. Tyúkanyó, akinek mindene az anyai ösztön, szárnyai alá veszi a kicsinyeit, gondoskodik róluk, szenved értük, szakadásig dolgozik értük, ősi, öntudatlan jósággal és egyszerűségében meleg bölcsességgel.”

A 21 éves költő első versét (és az Újpest című lapban közölt további költeményeket) még meghatározza a rím, amelyet később, A Tett és a Ma szerkesztőjeként végleg száműzött lírájából.

KASSÁK LAJOS

Szegénység

Özvegyen maradt beteg gyermekével
Az anya; s nincs ki szánja őket.
Piciny kezével a remegő gyermek
Félve simítja a sötét redőket,
Melyet arcára véstek a bajok.
S szól: „mamuskám éhes vagyok!”

Nézzed csak, hogy remeg minden tagom.
Úgy ennék már egy kis levest;
Tegnap kalácsot ígértél nekem. –
És ma eljött megint az est,
De én színét sem láttam a kenyérnek.
Csak egy falatot adj, mamuskám, kérlek.”

„Nincs gyermekem, nem adhatok;
Mára egy morzsa se jutott neked.
Várjál hát újra holnapig;
Hajtsd nyugalomra piciny fejed,
Életem biztató reménye,
S álmodjál szépet jó anyád ölébe”...

Elhallgatott az éhes gyermek;
Halvány arcára gyöngye pír szökött,
S mint méla hold a felhős égen,
Álomba merült a rongyok között...
– Így talán neki is gyönyör az élet:
Míg fel nem ébred...”

Parasztudvar Káposztásmegyeren

A Rex Kutyaotthon Alapítvány irányításával öt éve nyitotta meg kapuit a Budapesti Állat- és Természetvédelmi Kulturpark, ismertebb nevén az Állatsziget. A csaknem kizárólag civil erőből épült létesítmény Újpestért-díjas megálmodója dr. Király Péter állatorvos. Az Állatszigetnek mint intézménynek elsődleges célja, hogy állat- és természetvédelmi feladatokat lásson el, előmozdítsa az állatvédelem fejlődését és hozzájáruljon a hazai felelős állattartási kultúra kialakításához.

Az Állatszigeten 2002 óta szinte szünet nélkül folynak a munkálatok. A káposztásmegyeri Óceánárok utca melletti területen a kezdeti tereprendezést követően megtörtént a telek közművesítése, parkosítása és bekerítése. Az évek során egyre több létesítményt adtak át. Elkészült az állat-örökbefogadási központ, a parasztudvar és az állatterápiás egység. A két hektáros, közművesítetlen önkormányzati tulajdonú ingatlant 2000 szeptemberében a Rex alapítvány 20 éves bérletre kapta meg. Az elindulás nem volt problémamentes, mert az építési tervek engedélyezése során váratlan környezetvédelmi problémák merültek fel. A területet ugyanis építési törmelék- és veszélyeshulladék-lerakónak használták korábban a lelkiismeretlen környezetrombolók. Mindezek miatt a nagyszabású építkezés közel másfél éves késéssel csak 2002 tavaszán kezdődhetett meg. 2004 nyarán nyílt meg az állatotthon és birtokba vehették a négylábúak az első kennel-épületet. A kennel azt az elkerített részt jelenti, ahol a kutyát tartják. A második kennel megnyitására egy évvel később került sor, így duplájára bővült a befogadható állatok létszáma. Az első önálló egységként átadott kutya-örökbefadási központ a kutyaotthonból és a hozzá kapcsolódó szociális épületből (gondozói egység, takarmányraktár, állatorvosi kezelő és műtő) áll. Az angol modell szerint üzemelő egység fő feladata, hogy kulturált átmeneti szállást és színvonalas állategészségügyi ellá-

tást biztosítson a bajbajutott állatoknak, valamint mielőbb felelős gazdához juttassa őket. Az állatotthon négylábú lakói a Nyugaton jól bevált, kör alakú, 250 négyzetméteres, jurta-szerű épületben vannak elhelyezve. A megnyitása óta mintegy 2500 kutya és macska került innét szerető gazdához, és mintegy 2500 állatot ivartalanítottak itt.

A Rex Alapítvány 17 évvel ezelőtti megalakulásakor célul tűzte ki a mindennapi tűzoltómunka – azaz a gazdátlan állatok mentése, elhelyezése és örökbeadása – mellett az állatok iránt felelősebben gondolkodó ifjú generáció szemléletformálását is. Az alapítvány Oktatási Csoportja a Felelős Állatbarátok Egyesületével (FÁBE) közösen 2001-ben indította útjára a felelős állattartásról és az állatvédelem alapkérdéseiről szóló oktatóprogramját. Munkatársaik, valamint az általunk felkészített pedagógusok több mint nyolc esztendeje járják speciálisan kialakított oktatócsomagjukkal az iskolákat. Programjuk eljutott már számos budapesti és vidéki általános iskolába, középiskolába és felsőoktatási intézménybe, valamint rendszeresen szerepel jeles napokra szervezett rendezvényeken is (Madarak és fák napja, Állatok világnapja, Föld napja stb.).

A környezeti neveléshez kapcsolódó feladatok megvalósítása terén a kor igényeinek megfelelően az utóbbi időben jelentős szemléletváltás történt tevékenységükben. Az alapítvány munkatársai a tantermi foglalkozások mellett fontosnak tartják az iskolán kívüli élményközpontú szemléletformálást. Az Állatszigetre ellátogató diákcsoportoknak korcsoportok szerint szerveznek tetszőlegesen megválasztható témájú és időtartamú oktatási- és szabadidős programokat. Ezek mellett továbbra is nagy sikerrel működik az állatvédelmi szakör és az állatbarát klub. A régió iskoláit rendszeresen értesítik egyre bővülő kínálatukról.

Különösen gyümölcsöző a kapcsolatuk a Karinthy Frigyes AMK-val, az ott tanuló diákok rendszeresen részt vesznek az Állatsziget programjain. Legutóbb az intézmény tanulói

a Föld napja alkalmából, az újpesti általános iskolásoknak szervezett csapatversenyen első helyezést értek el.

Népszerűek a jeles napokra szervezett családi rendezvények, amelyek változatos programjaikkal és ingyenességükkel nagy tömegeket vonzanak. A romló gazdasági helyzetben az ingyenesség meghatározó szempont a családok számára, ezért például a 17 milliárdért felépített és az átlagemberek számára megfizethetetlen újpesti Aquaworld Vízibirodalom sem lehet konkurense az emberléptékű Állatszigetnek.

Idén nyáron immár hat turnusban indítják útjára egyhetes nyári szemléletformáló táborait az Állatszigeten. Ezek a táborok különösen a Káposztásmegyeren élő iskolások körében népszerűek, hiszen míg szüleik munkájukat végzik, ők élményekkel és hasznos ismeretekkel gazdagodva tölthetik a nyári szünidőt.

A terepséták és terepgyakorlatok szempontjából ideális az Állatsziget elhelyezkedése. Innen kiindulva néhány percnyi sétával felfedező utat tehetünk a nádi világ sűrűjében, ahol kuruttyoló békakórus hangjától kísérve fedezhetjük fel a mocsár jellegzetes növény- és állatvilágát. A kiránduló itt még találkozhat a máshol már ritkának számító mocsári teknőssel, de a vízipók-csodapók ezüstharangjait is fellelhetjük a zombékosok kicsiny víztócsáiban. Kirándulásunkat tervezhetjük a pár száz méterre található Farkaserdőbe is, ahol a különböző fástársulások és homokpusztagyeppek változatos élővilágát fedezhetjük fel.

A tantermi foglalkozások keretében a diákcsoportokat részben a szociális épületben

kialakított oktatókabinetben, részben a „szelősebb tanteremben”, a nyitott kocsiszínben fogadják. Az itt alkalmazott, a Rex Alapítvány és a Felelős Állatbarátok Egyesülete által kifejlesztett oktatási program fő célkitűzése, hogy naprakész információval szolgáljon az aktuális állat- és természetvédelmi kérdésekről, valamint lehetőséget kínáljon a diákoknak az elméleti ismeretek megszerzése mellett a gyakorlati tapasztalatszerzésre is.

A környezeti nevelés fontos objektuma az őshonos háziállatokat bemutató parasztudvar, amelynek megvalósítása a Szabadtéri Néprajzi Múzeum

(Szentendre) bevonásával történik. A parasztudvar olyan őshonos magyar háziállatokat és sajátos hazai kultúrnövényeket bemutató tanyának készült, ahol a látogatók oktató táblák és az alapítvány munkatársainak segítségével ismerkedhetnek meg a paraszti élet elfeledett világával. A háztáji állatok testközelből történő bemutatása különösen fontos napjaink elgépiesedett világában, a lakótelepek szomszédságában, ahol gyakran generációk nőnek fel anélkül, hogy lehetőségük nyílna például élő baromfival vagy egyéb háziállattal találkozni. A parasztudvarhoz tartozó lókarámban a fogyatékkal élők gyógyulását szolgáló lovasterápiás foglalkoztatót alakítottak ki.

A további tervek között szerepel egy oktatóközpont felépítése és egy madármentő állomás kialakítása a Magyar Madártani Egyesület segítségével. A felső, kutyaiskola mögötti területen épül már az a 450 négyzetméteres új épület, mely karantén-kennelként és a kutyaiskola kiszolgáló épületeként egyaránt szolgál majd. A terület alsó részén a parasztudvar felújítása zajlik, melynek keretében egy új birkahodályt, egy rágcsálóvárat és egy baromfiudvart létesítenek. A 150 fő befogadására alkalmas nyitott színt is megnagyobbítják, amelyben egy kenyérsütő kemencét építenek fel, így nyáron már házi kenyérrel és kenyérlángossal fognak kedveskedni a látogatóknak.

Aki további részleteket kíván megismerni az Állatszigetről az a www.rex.hu honlapon tájékozódhat. Az Állatszigetre az év minden napján 10-16 óráig várják a látogatókat (Cím: IV. Óceánárok utca 33. Megközelítés: 122-es busszal az Újpest városkapu metrómegállótól 4 megálló). □

Vízvizsgálat az Állatszigeten

HIRMANN LÁSZLÓ

Erkel Gyula

Városunk egyik patinás intézménye az újpesti zeneiskola. Az intézmény neve összeforrott alapítójának, Erkel Gyulának nevével, aki száz esztendeje, 1909 márciusában hunyt el.

Édesapja, Erkel Ferenc már országosan ismert zeneszerző volt, túl első operájának premierjén (Báthory Mária 1840), mikor feleségével, Adler Adéllal első gyermekük, Gyula születésének örülhettek.

A fiúcska 1841-ben látta meg a napvilágot. A család ekkor már Pest-Budán élt, ahol a reformkori pezsgés ihlető környezetet biztosított Erkel zeneteremtő zsenijének. A gyermeksírás nem gátolta az alkotásban, fia mindössze két esztendő volt, mikor megszületett a halhatatlan Hunyadi László.

Erkel Ferenc mindent megtett azért, hogy gyermeke zenei képességeit kibontakoztassa. Zongorázni ő maga tanította, az első zeneelméleti leckéket Mosonyi Mihálytól vette. Erkel Gyula első fellépésére nagyon korán sor került. Nyilvános szerepléséről a Der Ungar című lap 1847. július 22-i száma tudósított. Donizetti: Az ezred lánya című operájának egyik előadásán az üstdobos nem jelent meg, s így „a dobos egy hatéves fiú – Erkel Gyula verte (Sátorfy úr betegsége miatt). A hallgatóság el volt ragadtatva s a kis dobosnak virágot dobott.”

1856-ban, szinte még kamasz fiúként, Erkel Gyula a Nemzeti Színház zenekarához társult, üstdobosként. Öt év szolgálat után a Mátyás templom zenekarához szegődött, mindeközben zongoraművészként is fellépett.

1861-ben – talán megélhetési okok, talán kapcsolatteremtés szándéka miatt – házi zenetanítói feladatot vállalt. Zichy Rezső gróf Sopron megyei, nikicsei birtokán tanította a kisasszonyokat zongorázni. Két évvel később mintegy 10 hónapot töltött Nagybányán Apor Gergely báró családjánál, hasonló céllal.

Még magasabb helyeken is tevékenykedett. Jókai így ír az egyik Habsburg főhercegnő-

nőről: „Mária Dorothea főhercegnő lelkesedéssel ápolja a zenét is, s a generál-bassban egy ideig Erkel Gyula volt mestere.”

A fiatal művész 1863-ban visszatért a székesfőváros zenei életébe. A Nemzeti Színház karmestere lett, ahol kiváló darabokat állított színpadra.

1870-ben megnősült, feleségül vette rokonát, Erkel Rozáliát. Házasságukból idővel hat gyermek született, akik közül két leány és két fiú szintén zenei pályára lépett.

1879-ben a Zeneművészeti Főiskolán vállalt tanári állást, ahol zongorát, zeneszerzést, zeneelméletet, összhangzattant és énekgyakorlatokat tanított, majd 1884-ben az Operaház első karmestere lett. Elsősorban francia és olasz operákat vezényelt. Nevéhez kötődik többek között Bizet: Carmen című operájának magyarországi ősbemutatója is.

Aktívan segítette édesapja alkotó munkáját. Erkel Ferenc operáinak partitúráin

Erkel Gyula

egyre gyakrabban tűnt fel fiainak, Gyulának és Sándornak a kézírása. Egyes elméletek szerint a zeneszerző csak a fő motívumokat fogalmazta meg a zene nyelvén, az összekötő dallamrészeket, egyes betétdalokat fiai öntöttek formába helyette. Hasonlít ez a munkamódszer a reneszánsz festőzsenik gyakorlatához, akik famulusaikra hagyták a képek aprólékos kidolgozását. Más vélekedés szerint az Erkel-fiúk afféle házi feladatot teljesítettek, mikor apjuk vázlat-kottáit lemásolták.

Természetesen ez a fajta együttműködés kölcsönös volt. 1876-ban Erkel Gyula zenei kíséretet írt Tóth Ede: A tolonc című népszínművéhez. Édesapja is kivette a részét a munkából, a Késő ősznek hideg szele kezdetű dalbetétet ő írta.

Erkel Gyula a kiegyezést követő évtizedekben lépett alkotó tevékenységének leghatékonyabb időszakába. Színpadi kísérőzenét írt a Csongor és Tündéhez (1879), majd Az ember tragédiáját is zenei betétekkel látta el (1881). Ugyanebben az esztendőben zenekari nyitányt is komponált Béla futása címmel. Erkel Gyula, édesapjához hasonlóan, a magyar történelem és irodalom tárgyköréből merítette műveinek témáit.

Az Operaházban az első eredeti ősbemutatóra 1885-ben került sor. Ekkorra készült el Erkel Ferenc utolsó operájával, az István királlyal. A romló látású idős mester művén bizonyítottan sokat dolgozott Gyula fia is.

Podmaniczky Frigyes báró, „Budapest vőlegénye”, ahogy a háta mögött nevezték, jól ismerte az Erkel család valamennyi zenész tagját. Emlékiratában az Operaházzal kapcsolatosan ez olvasható: „Az öregúr [Erkel Ferenc] fiai közül Gyula mint karmester, Sándor szintén mint karmester, Elek pedig mint operafelügyelő volt alkalmazva a színháznál. A három testvér között legnehezebben Gyula tudott beletörődni hivatalos teendőibe [...], hajlamanál, természeténél, nemkülönben előképzettségénél fogva inkább oktatással, nevezetesen leckék adásával, zeneszerzéssel tudott és szeretett foglalkozni, mint a kissé fáradságos s sok bajjal és gonddal járó operai [...] előadási próbákkal”.

Újpest talán ennek az Erkel Gyulában munkálkodó pedagógusi léleknek köszönheti, hogy hamarosan zeneiskolával gyarapodott.

A zeneszerző élete 1888-ban végleg városunkhoz kapcsolódott. Ekkor költözött a nagyközségbe, ahol a Deák Ferenc utcában teremtett otthonát magának. Életének utolsó időszakát elsősorban a zenepedagógiának szentelte. Fivéréhez, Sándorhoz hasonlóan – aki az 1905-ben megnyílt gimnázium első tanári karában az éneket oktatta – elsősorban az iskoláskorú gyermekek zenei nevelésével foglalkozott.

1891-ben megalapította az Újpesti Zeneművelő Egyesületet, amely szervezet rövidesen megteremtette az újpesti konzervatóriumot.

A tanítást egy polgári lakás három szobájában kezdték meg. A növendékek zongora, cimbalom, hegedű és cselló hangszerek között választhattak, énekelni is tanulhattak. Az intézményt, melynek alapítását Bartók Béla is támogatta, haláláig igazgatta.

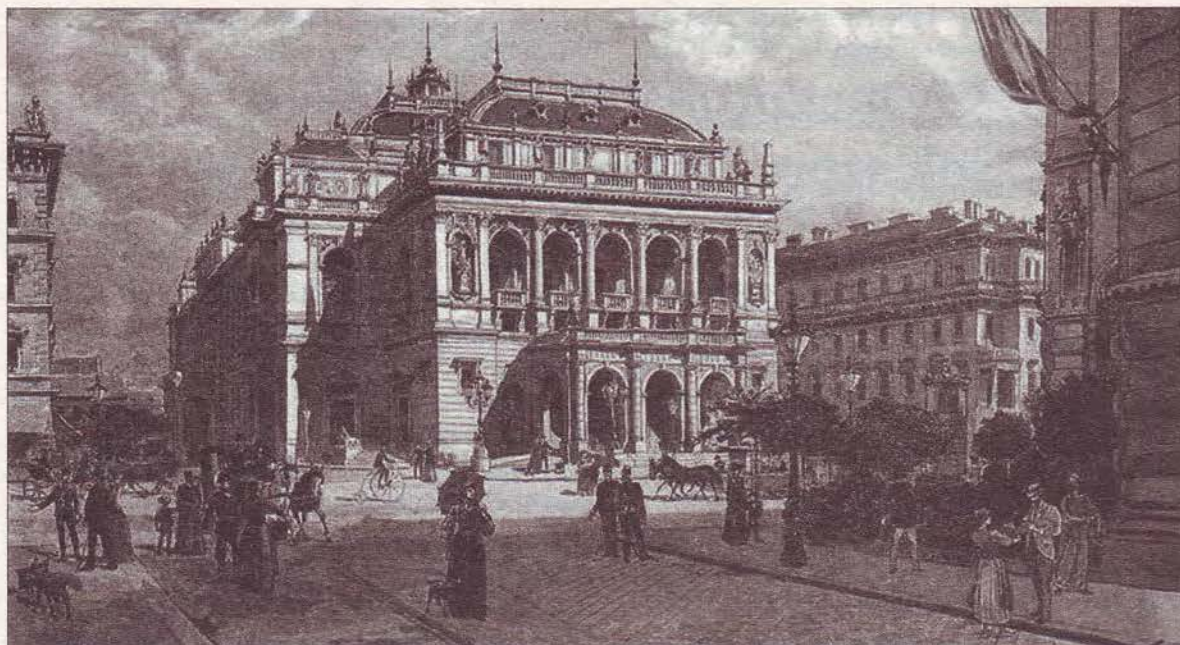
Nem adatott sok idő Erkel Gyula számára városunkban. A szerényen visszahúzódo, lelkiismeretes művésztanár 1909 márciusában hunyt el. Sírja ma a Fiumei úti temetőben található (2000-ben az Újpesti Önkormányzat és az Erkel Ferenc Társaság felújította sírkövét).

A város az elmúlt száz évben gondosan ápolta emlékét. Az 1910-es években nevezték el a Pamutgyár északi határát jelentő Mező utcát Erkel Gyuláról, de az eligazító táblákon csak az Erkel név szerepelt. A fővárosi Tanács az 1980-as években úgy ítélte meg, hogy sok utca viseli ezt nevet, ezért átkeresztelték.

Újpest képviselőtestületi döntéssel 1991-ben az eredeti nevét adta vissza a Görgey utat az egykori határ-kökereszt mellett elérő útvonalnak.

Az újpesti zeneiskola alapításától kezdve az ország egyik legjelentősebb zenepedagógiai műhelye. Az intézmény 1991-ben vette fel alapítója, Erkel Gyula nevét. Ekkor állították azt a rózsaszín márvány emléktáblát is, mely az iskola István téren található épületének főbejárata mellett látható.

2009 márciusában szabadtéri koncerttel emlékeztek meg az iskola tanárai és növendékei a névadó halálának centenáriumáról. Az ünnepségen Erkel Gyula ma Újpesten élő leszármazottja is megjelent.

Dörre Tivadar metszete az Operaházról a 19. század végén

Erkel Gyula élete szinte kizárólag Budapesthez és Újpesthez kötődött. Mégis létezett egy olyan szeglete a fővárosnak, ahová mindig szívesen lépett be: a Magyar Királyi Operaház.

A zene palotájának megteremtése első sorban Podmaniczky Frigyes báró nevéhez kötődik. A vezetésére bízott Közmunkák Tanácsa kiszemelt egy külvárosi telket a Hermina téren, ahol korábban ócskapiac működött. Erre jelölték ki a Városliget felé vezetendő Sugár út nyomvonalát, tervezve, hogy egyszer majd földalatti vasút is halad alatta.

A tanács tervpályázatot írt ki, melyre hat pályamű érkezett. A bíráló bizottság az akkor már országosan ismert Ybl Miklós beadványát ítélte a legjobbnak.

Az Újpesten és Fóton is tevékenykedő építész neoreneszánsz épületet tervezett, reneszánsz és barokk díszítő elemekkel. A mester olyan operaházat álmodott meg, amely a nézőtér tengelyében elhelyezett előcsarnokkal és lépcsőházzal fogadja a vendégeket. A tervekben eredetileg kétmillió forint építési költség szerepelt, de a kilenc évet felölelő munkálatok végszámláján ennek az összegnek a másfélszeresét írták alá.

Nem csodálhatjuk, hogy a beruházás ennyi pénzt emésztett fel, hiszen az építők a legnemesebb anyagokat használták fel. Az előcsarnok lépcsőit s falait márvány borítja, a belső termek padozata intarziás faberakás, a páholyok falait selyemtapéta díszíti. A legapróbb részletek (csillárok, kilincsek, stukkók) is Ybl rajzasztalán nyerték el formájukat. A freskókat Lotz Károly, Székely Bertalan és Than Mór festették, a zene hatalmát dicsőítve. Az épület homlokzatát Strobl Alajos szobrai díszítik, melyek Liszt Ferencet és Erkel Ferencet ábrázolják.

Az ünnepélyes megnyitóra végül 1884. szeptember 27-én került sor. A díszelőadáson Ferenc József is megjelent. Kisebbsajta botrány alakult ki, mikor a „csillogó, királyi ékszerdoboz”-ra kíváncsi tömeg betört az előcsarnokba.

Egy másik epizód is beárnyékolta a megnyitót. Az operaház gazdasági vezetője borsos jegyárakat állapított meg, míg Podmaniczky díszvendégek sorát szeretne volna meghívni. Az érvet, miszerint a költséges építkezés fedezésére mihamarabb bevételt kell termelni, a báró nem vitatta. Rengeteg jegyet vásároltatott a pénztárban, melyeket ajándék gyanánt küldött szét közéleti személyiségeknek, politikusoknak, barátainak. A karzatokra építőmunkások is meghívást kaptak. □

A megpróbáltatások mellett sok szerencsém volt az életben

Rappaport Zoltán, az Újpesti Zsidó Hitközség örökös tiszteltbeli elnöke, közel ötven évig megbecsült munkása volt a Tungsram vállalatnak.

– Zoli bácsi, kérem, meséljen gyermekkoráról! Milyen emlékeket őriz?

– Az akkori Csehszlovák Köztársaságban születtem 1923. november 21-én, a Csalóközben Alistál községben. A legközelebbi ismert kisváros Dunaszerdahely. Színmagyar falu volt, csak a csendőr, postamester, jegyző volt szlovák. Sajnos nem volt túl szép gyermekkorom. Hosszú falusi házban laktunk, az utca felől pékség volt benne, hátul pedig a lakás. Három nővérem közül az egyik fiatalon, 19 éves korában halt meg tüdőgyulladásban. Ők jóval idősebbek voltak nálam, még az első világháború előtt születtek. Édesapámat is behívták katonának, hazatérte után bátyám, Béla 1921-ben, én pedig 23-ban születtem. Bátyámmal ellentétben nem voltam jó tanuló. A református tanító nem szeretett, ha a közelemben lévő padban valaki beszélt, biztos én mentem a sarokba. 1938-ban jártam levante-foglalkozásra. Március 15-e előtti napon a tanító úr mindenkit figyelmeztetett, hogy ünneplőben

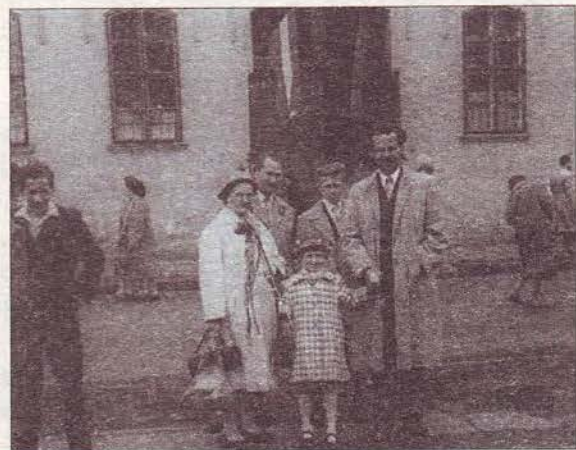
jöjjen, hozzon kokárdát. Nekem azt mondta, te ne vedd kokárdát! Nem értettem, hogy miért. Csak jóval később értettem meg. Nem mertem anyunak mondani, mert biztos azt mondta volna, hogy rossz voltam, azért büntet a tanító úr. Anyu természetesen elkészítette, a ruhámra is tűzte már. Elindultam, majd az utcán levettem és zsebre tettem. Mély megaláztatást éreztem, elég makacs is vagyok, rajtam azóta nem volt kokárda egyszer sem. Sokszor kellemetlenséget is okozott az elmúlt évtizedekben.

– A megpróbáltatások csak fokozódtak, jöttek a zsidótörvények és a háború.

– A jegyzővel jó viszonyban volt apu, ő segített minket úgy, hogy szólt neki, folytassa a munkáját, nem bántja senki, csak hivatalos papírt ne kérjen az előjáróságról, mert akkor felfigyelnek rá, hogy zsidó. Apu nővére Rimaszombatba ment férjhez, nagy pékséget üzemeltettek, úgy gondolták, majd odamegyek pékinasnak. Ki kellett volna kérnünk a születési bizonyítványomat. A szomszédban egy szabómester lakott, oda sem mehettem, mert iratok nélkül be sem jelenthetett volna. Szakmát meg végképp nem kaphattam ezek hiányában.

Rappaport Zoltán feleségével, 1946 körül

Gyári kirándulás az 1960-as években

– *A bátyja továbbtanulhatott?*

– Négy polgárit végzett. A faluból összesen hárman jártak polgáriba. Két módosabb gyerek és ő. Apu csak magyar iskolába engedte Bélát, így a messzebb lévő Komáromba járt, míg a két másik gyerek a közelebbi Duna-szerdahelyre, ahol viszont csak szlovák iskola működött. Nyaranta az aratógép mellett dolgozott otthon. Később Medvére járt biciklivel a Duna híd építéséhez. Télen meg gyalog öt kilométert a vasútállomásig, s onnan vonattal. Én is csak alkalmi munkákat végeztem.

– *Közben kitört a háború, jött a munkaszolgálat. Zoli bácsi hová került?*

– Alistálon is mindenkit érintett a háború. Sokakat elvittek katonának. A zsidókat munkaszolgálatra. A komáromi gyűjtőszázadhoz vonultam be, majd Almásfüzitőre mentünk gyalog. Ott kaptam a tábori számomat, 224-es. Elmondhatom, hogy a sok megpróbáltatás mellett nagy szerencsém volt. A mi századunknál az őrmester uralkodott, a főhadnagy úrra se jót, se rosszat nem mondhatok, szinte ki se mozdult az irodájából. Az őrmester diktált. A Horthy-féle kiugrási kísérlet idején Dudaron, a Bakonyban voltunk. A főhadnagy úr összehívta a századot, elmondta, biztosan tudjuk mi a helyzet, felőle mindenki azt csinál, amit akar, de szerinte jobb, ha együtt maradunk, van néhány fegyverünk, s ha valami csellengő német csapat erre vetődik, meg tudjuk magunkat védeni. Szót fogadtunk neki. Másnap reggel már az őrmester úr hívott össze bennünket. – Na, büdös zsidók, nem úgy lett ám, ahogy a főhadnagy úr meg ti gondoltátok! Én csak annyit mondok nektek – és ezt jól jegyezzétek meg – egy napban van 24 óra, nekem öt perc elég, hogy kinyírtam az egész társaságot! Száznegyvenen lehettünk, azt hiszem rajtam kívül nem volt egy se, akit ne vert volna meg. Egy ujjnyi vastag kábeldrót volt a „nevelő” eszköze.

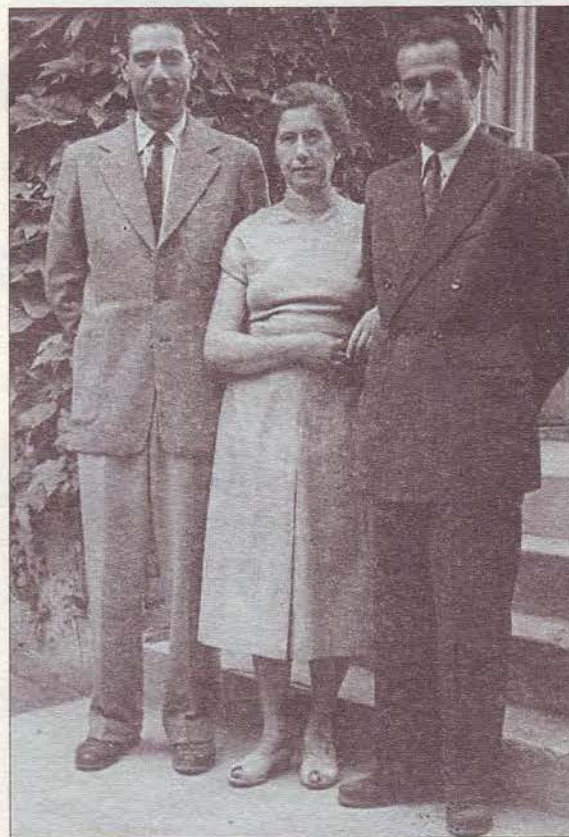
– *Hogy sikerült elkerülnie a verést?*

– Talán szimpatikus voltam neki. Táborunk a falu szélén, domboldalon volt, a konyha lenn a faluban. Munka után kellett három ember krumplit pucolni, ha akadt egy jelentkező, az biztos én voltam. Mindig kaptunk egy kis maradék ennivalót. Egy éjjel nagy riadalom támadt, mert jött egy teherautó nyílas nyílparanccsal, s akik nem vonultak ki munkára –

cipészek, szabók, írnokok, orvosok – mind elvitte. Velük mi történt, nem hallottam róla. Ekkor is szerencsém volt, reggel a nagy zűrzavarban hallom, szólítanak egy másikkal együtt, hogy menjetek le a konyhára, ott megkapjátok az utasítást! Szakácsok lettünk. Viszonylag jó volt az ellátás, de naponta csak kétszer. Akármilyen tartalmas volt a babgulyás, vagy bármi más, egy húsz év körüli fiatalember számára az adag is kevés lett, s ezzel kellett estig kibírni! Én ehettem zsíros kenyeret, úgy, hogy két szelet közé hasonló vastagon kenhettem a préselt zsírt. Így kikerülve Németországba, több esélyem lett a túlélésre.

– *A front közeledtével áthelyezték a táborot?*

– 1944 végén Kapuváron, Győrön és Sopronon át indultunk nyugatra. Ott adtak át a németeknek minket. A századból hárman együtt kerültünk Schachendorfba, tankcsapdákat ástunk. Magánházaknál szállásoltak el, a lakossággal nem találkoztunk, mert mikor minket tereltek a szállásra nem járt senki az utcán. Köménymagos levest, híg krumplile-

A túlélők baráról: Béla, Ilona és Zoltán

vest pár szelet kenyeret kaptunk általában. A front közeledtével ismét útra keltünk. Három napig mentünk már, SS-ek kísérték minket, szántóföldeken, erdőn keresztül. Ha valaki lehajolt, kilépett a sorból, lelőtték. Hosszú sorokban tereltek minket. Negyedik nap vasútállomásra értünk, onnan vonattal Mauthausenba 1945 áprilisában. Azt hittük, jó helyre jöttünk. Láttuk, hogy hosszú házak állnak, rend van és tisztaság. Akik nem tudtak leszállni a vonatról, billenőplatós teherautóval hozták be utánunk, és ott a központi placcon egyszerűen lebillentették őket. Minket a tábor szélén felállított ponyvasátrakba vittek, és a csupasz vizes földre feküdtünk. Innen májusban mentünk át Gunzkirchenbe, Wels mellé, az erdőbe. Harmadik társunk már nem bírta a gyaloglást, ketten támogattuk, mikor lépni sem tudott, csak húztuk. Akkor az SS kiállította, pár lépést tettünk, s már hallottuk is a lövést. Mi ketten végig együtt maradtunk. Ez egy új tábor volt, egy barakkba kerültünk 250-en. Később 2500-

Unokájával 1983-ban

an is voltunk. Volt, aki a gerendán ülve a szarufához erősítette magát, hogy alvás közben ne essen le. Rendes ételt itt sem kaptunk, mert azt mondták, nem készült el még a konyha. Még fű is alig volt, mert még a rágható gyökeret is kiszedték az emberek. A végelgyengülésben meghaltakat a krematóriumban semmisítették meg, a gázkamrák még nem készültek el. Körülbelül két hét múlva találtak ránk az amerikaiak. Mikor a németek eltűntek, kijöttünk a táborból, s láttuk, hogy a lakosság egy kis katonai élelmiszer raktárt ürít ki. Fogtunk egy kis talicskát, hogy mi is gyűjtünk élelmet. Közben hozzánk csapódott egy nagyváradi fiú, aki tudott angolul. Jött egy gépkocsi négy amerikai katonával, mondták, a talicskát tegyük félre. Sokat segített, hogy társunk tudott velük beszélni. Kértük, ne vigyenek minket táborba, olyan sokáig voltunk már olyan helyen, nem csavargunk mi, azt tesszük, amit mondanak. Egy fogadóba szállásoltak be minket, pár hétig úgy éltünk, mint a vendégek. Kaptunk naponta háromszori ellátást is. Fizettek-e értünk vagy milyen módon lehettünk ott, nem tudom. Ez a négy amerikai rendszeresen meglátogatott minket, hoztak narancsot, csokoládét. Jártak arra a táborukból csellengők, mondták, hogy Csehszlovákiába lehet már hazamenni. A busz Brünbe ment, megtudtuk, hogy másnap 10 óra körül indul, mondták érjünk oda időben. Nem búcsúztunk el a házigazdánktól, hátha vissza kell jönni, csak megreggeliztünk és indultunk. Brünből Pozsonyba a vonatlépcsőn utaztam. Hátizsákban vittem néhány apró holmimat, úgy kapaszkodtam. Ott már orosz katonák állomásoztak. Társam, akivel együtt voltunk munkaszolgálatosok, ukrainai fiú volt, tudott velük beszélni. Kérdezték, kik vagyunk, honnan jövünk. Az egyik katona elkérte a hátizsákomat, hogy vigyáz rá, s majd Pozsonyban visszaadja. Mondanom sem kell, nem így történt, de hát nem is volt benne érték. Így aztán, mikor hazaértem, még egy zsebkendőm sem volt a rajtam lévő ruhán kívül. Az egyik fatalpú bakancsomból elől a lábujjaim látszottak, a másiknak meg nem volt sarka. Egy rongyos magyar zubbony volt rajtam és egy német katonanadrág. Honnan szereztem őket, nem tudom. A pozsonyi kisállomáson találkoztam egy falubeli zsidó fiúval, mondta, hogy Ilonka

nővérem Pestről pár hete járt már itt, megnézni, hazajöttem-e. A reggeli vonattal mentem, s az állomáson láttam, hogy a nővérem éppen felszállni készül a vonatra. Utána szóltam, Ilonka, Ilonka ne szállj fel, itt vagyok! Először csak nézett rám, nem ismert meg.

– *Hogy sikerült talpra állni ebből a helyzetből?*

– Apu és két nővérem még a háború elején egy pesti védett házba költöztek, ott vészték át a nehéz időket. Ahány szoba volt, annyi család. Egy kölcsönkapott ruhában ideutaztam. Közben a bátyám is előkerült. Egy-két hétig csak ettem meg aludtam.

– *Hogy került Újpestre Zoli bácsi?*

– 1945 decemberében, mielőtt lezárták volna a határt, végleg átjöttem. Munkát kerestem. Ilonka ismert néhány izzóst. Az ő segítségével kaptam munkát a gyárban. Szakma nélkül az első feladatokat a téli árvíz teremtette meg. A gyár területén épített töltéseket kellett szétbontani, a homokzsákokat kiüríteni. Később raktáros lettem. Először a vegyszerraktárba kerültem, tanfolyamot is végeztem, vegyipari szakmunkás lettem. 37 évig dolgoztam a gyárban, majd nyugdíj után még tíz évig. Sokan ismertek, szerettek. Néha ma is meglepődöm, kik szólítanak meg. A Kaisersban szoktam vásárolni, egy nagydarab ember szólított meg a minap, nem is tudtam ki az. Nézzék meg ezt az embert, mondja, harminc évvel ezelőtt azt mondtam neki, hogy bácsi, most ő mondhatja nekem, mert fiatalabbnak néz ki, mint én! Nem tudom, hogy ki volt. Többször fordul ez elő. Sokszor szégyellem is magam, idegenek megismernek, én őket meg nem.

– *A munkahelyi szeretetnek sok oka lehet, biztosan szerette a munkáját, megbecsülte a helyét, elvégezte a feladatait.*

– Amikor nem mehettem se pékinasnak, se szabóinasnak, magamban megfogadtam, hogy majd elmegyek egy gyárba, és többet fogok dolgozni, és többet fogok keresni, mint más. Ez is egy kis dac volt bennem. Amikor lehetett, mindig túlóráztam, célprémiumos munkákat vállaltam. A plusz feladatok mellett a napi munkákat is mindig elvégeztem. Sokszor este 8-ig, 10-ig dolgoztam.

– *Az Újpesti Zsidó Hitközség aktív tagja, örökös tiszteletbeli elnöke. Ezt a megbecsülést is kiérdemelte.*

– 1983-ban nyugdíjba mentem, addig a templomra nemigen jutott idő. Azóta viszont rendszeresen részt veszek a pénteki, szombati szertartásokon. Az elöljárók közé is megválasztottak. Az elnök sajnos rövidesen meghalt, már akkor szó esett róla, hogy elnökké választanak. Nem vállaltam, nem ismertem a feladatokat, úgy éreztem, nem tudnám felelősséggel ellátni. Végül Balázs Lászlót választották. Az ő lemondása után, 1993-ban, újra jelöltek. Vettem egy nagy levegőt és elfogadtam a tisztséget. Tőlem telhetően gyakoroltam is több mint 10 évig. Ez idő alatt – nem dicsekvésképp mondom – sikerült az orgonát és a holokauszt emlékművet felújíttatni és rámpát is építtünk a templom mellé a mozgáskorlátozottaknak. Mindez a főrabbi úr, az elöljárók és Iványi János mérnök úr segítségével történt meg. Nagyon sok, számomra igen jól eső köszönetet kaptam érte a megtisztelő cím mellé.

– *Hogyan alakult a magánélete?*

– Feleségemet is az Izzóban ismertem meg. Sajnos korán meghalt, 49 éves korában. Lett egy barátnőm, Emmi özvegyasszony volt. Ő is az Izzóban dolgozott, sőt a férjét is ismertem. Jelenlegi páromat, Fancsit maga is ismeri, őt is ott ismertem meg. Lányom, Anikó az adócsőgyárban, önálló munkakörben dolgozott. A hajdúböszörményi gyáregységgel való kapcsolattartást végezte. A leépítések szele őt is elérte, kilépett, nehezen talált új munkahelyet. Pár éve a BKV-nál van a pénzügyi osztályon. Unokám, Attila a Könyves Kálmán Gimnáziumba járt, műszaki egyetemet végzett, tanársegéd, majd adjunktus, végül docens lett. Híd- és tartószerkezeti mérnök. Most fejezte be a doktori értekezését. Kiváló tanuló, több kitüntetést kapott, köztársasági ösztöndíjas is volt. Soha nem dicsekedett otthon, szinte minden eredményét idegenektől hallottam. Azt hiszem, az emberek szeretete, családom okozta sok öröm kárpótol a megpróbáltatásokért. Hitközségünk tagjaként bánt, hogy ma is vannak, akik előítélettel viseltetnek irányunkban, nyíltan vagy burkoltan támadnak bennünket. □

Három ifjú városvédő: Domokos Ádám, Czurkó Ákos és Juhász Attila dokumentumfilmet készített Híres Újpestiek címmel tíz jelentős személyiségről. A szerzők az alábbiakkal ajánlják munkájukat: „A település első lakosai egyszerű emberek voltak, akik ötleteikkel tették még szebbé és sikeresebbé lakóhelyüket. Egyesek a sportban, a kultúrában, mások a mindennapi életben alkottak maradandót az utókor számára. Ezzel a kisfilmmel emlékükhöz tisztelegünk.” A DVD megtekinthető az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben.

Az orvosi pálya, a család és a hit egyaránt szóba kerül a Fölfeszülő szívárvány című kötetben. Újpest nagyra becsült orvosa, dr. Fedor Zoltán mesél életének legfontosabb állomásairól. Rády Judit, a könyv szerkesztője olyan kényes témákra is rákérdez, mint a szerelem, a paraszolvencia vagy az őszinteség. Az Újpestért-díjjal kitüntetett, 80 esztendősen Fedor doktor úr őszintén vall mindenről és megosztja az olvasókkal bölcsességét, tapasztalatát. A könyv Újpest Önkormányzata támogatásával az Unicus Műhely gondozásában jelent meg; megvásárolható az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben.

Üzenet az utókornak

Április 18-án, Újpest Önkormányzata nevében dr. Derce Tamás polgármester az alábbi üzenetet helyezte el az újpesti főtér (Szt. István tér) alapköve alá: „Tisztelt Utódok! Az ember arra törekszik, hogy emléket hagyjon. Egy város nemcsak a jelenéből, de a múltjából is kell, hogy merítsen, hogy építkezni tudjon. Mi, a 20. és a 21. század újpesti polgárai, vá-

rosvezetői tetteinknél ezt tartottuk szem előtt. Megőrizni elődeink szellemiségét, átvenni és továbbörökíteni legszűkebb pátriánk, Újpest szeretetét. Nekünk ez volt az otthonunk, itt voltak barátaink, szeretteink. Főterünk immár száz esztendeje szolgálta a mindenkori újpestieket. Sokat láttak eme utak. Hajdanvolt iparosok, kereskedők, munkások, tisztviselők jártak rajta. Hova vittek? A városházára, a templomainkba és a piacra, az újpesti agorára. Látták a hadba vonulókat, az elhurcoltakat, az idegen megszállókat, a forradalmárokat és a békés hétköznapokat. Jelkép volt e tér mindig, egy feltörekvő település, város közigazgatási, szellemi és kereskedelmi központja. Most érkezett el a megújulás pillanata. Tesszük ezt abban a meggyőződésben, hogy ezzel nemcsak a jelent, de a jövőt is szolgáljuk.”

Felhívás

Egyedülálló archív filmanyag került a helytörténeti gyűjtemény birtokába. Az Újpesti Fűszerkereskedők Társasága 1927. május 22-én hajókirándulásra indult a Pokol Csárdához. E kirándulás eseményeit rögzíti a film, amely a www.ujpest.hu internetes oldalon látható a televízió műsorainak sorában. Kérjük, tekintsek meg a filmet, s ha ismerőst vagy családtagot fedeznek fel a kirándulók között, jelezzék a helytörténeti gyűjteményben: 1043 Berda József utca 48., tel: 370-0652 vagy a szollosym@adymk.hu e-mail címen.

Gyászír

Elhunyt dr. Töttösy Ernő ügyvéd, író, a Könyves Kálmán Gimnázium volt diákja. 1945-52 között Újpesten ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1952-ben az ÁVH koholt vádakkal letartóztatta. 1956-ban szabadult, megalapította az Észak-Pest megyei Keresztény Pártot. 1957-ben Belgiumba emigrált. Az 56-os Magyar Bizottság elnöke, a Magyar Szabadságharcos Világszövetség alelnöke volt. Hamvait június 10-én a Megyeri temetőben helyezték örök nyugalomra.

Júniusi számunkban az 1., 4., 9., 10., 11., 19. és a 21. oldalon látható fotókat és dokumentumokat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.